

ΠΑΝΤΕΛΗ Π. ΒΑΒΟΥΛΕ
ΔΗΜΟΔΗΑΣΚΑΛΟΥ

ΚΡΗΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΓΙΑ ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ
ΣΧΟΛΕΙΑ

ΑΡΚΑΔΙ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ Π. ΠΕΤΡΑΚΗΣ

ΧΑΝΙΑ

939.1
BAB

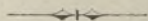

ΠΑΝΤΕΛΗ Π. ΒΑΒΟΥΛΕ
ΔΗΜΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
4641
Χρονιά Έκδοσης 3-3-1959
Γνωσ. Ιστορ. Κρητ.
Δοθ. 939.1 / ΒΑΒ

ΚΡΗΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΒΟΗΘΗΜΑ ΚΑΤΑΛΛΗΛΟ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΤΡΑΚΗΣ

ΕΝ ΧΑΝΙΩΣ
ΤΥΠΟΣ ΜΠΟΡΤΟΛΗ
1931

Ἐπὸ φλόγες ἡ Κρήτη ζωσμένη
τὰ βαριά της τὰ σίδηρα σπᾶ
καὶ σὰν πρῶτα χτυπιέται χτυπᾶ
καὶ γοργῇ κατεβαίνει.

Από το 1912 ο σύλλογος όφελ.
έχει αγοράσει με όσα όφελ. ότ.
όσα όφελ. όφελ. όφελ. όφελ.
όφελ. όφελ. όφελ. όφελ. όφελ.

Παιδιά τῆς Κρήτης,

Σὲ σᾶς ποὺ γεννηθῆκατε καὶ ἀνατρέφεστε στὸν ἐλεύθερο ἀέρα τῆς κοσμοξακουσμένης Κρήτης, ἀφιερώνεται αὐτὸ τὸ βιβλιαράκι.

Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχάσετε, πὼς τὴν Ἑνωσὴ τῆς Κρήτης μας μὲ τὴ μητέρα Ἑλλάδα καὶ τὴ Δευτεριά μας, τᾶδωκαν σὲ μᾶς οἱ μεγάλες θυσίες, καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν προγόνων μας.

Ἔχετε λοιπὸν ἱερὴ ὑποχρέωση νὰ μελετᾶτε κοντὰ στὴ γενικὴ ἱστορία τοῦ ἔθνους μας, καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἰδιαίτερης Πατρίδας μας, τῆς Κρήτης, γιὰ νὰ δῆτε πόσες θυσίες σὲ αἷμα καὶ χοῖμα στοίχισε στοὺς προγόνους μας ἢ Δευτεριά, τὸ πιὸ μεγάλο ἀγαθὸ στὸν ἄνθρωπο, ποὺ μᾶς κληροδότησαν, χωρὶς αὐτοὶ νὰ μπορέσουν, ὅπως θᾶταν δίκιο, νὰ τὸ ἀπολάβουν, καὶ νὰ στρέψετε εὐλαβικὰ τὸ νοῦ καὶ τὴ ψυχὴ σας στὴ μνήμη των.

Γράφτηκε μὲ τὸ σκοπὸ νὰ σᾶς διευκολύνῃ στὸ ἱερὸ αὐτὸ καθῆκον. Νὰ γνωρίσετε μὲ τὴ δυνατὴ συντομία τοὺς ἀγῶνες καὶ τίς θυσίες τῶν προγόνων σας καὶ νὰ αἰσθανθῆτε μέσα στὴ ψυχὴ σας τὸ αἶσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης, ποὺ εἶνε τὸ ὀφειλόμενο μνημόσυνο στὶς ψυχές των. Θὰ αἰσθανθῆτε ἀκόμη τὴν ἱερὴ ὑποχρέωση ποὺ ἔχετε νὰ διαφυλάξετε μὲ ὅλες σας τίς δυνάμεις, τὴν ἀκεραιότητα τῆς Πατρίδας σας, καὶ νὰ ἐργασθῆτε καὶ σεῖς γιὰ τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ δόξα της.

Η ΚΡΗΤΗ ΠΡΩΤΗ ΚΟΙΤΙΔΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἡ Κρήτη εἶναι τὸ πῶς μεγάλο νησί τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι ἓνα νησί στενόμακρο, πὸν κλεῖ τὸ Αἰγαῖο πέλαγος ἀπὸ τὸ νότιο μέρος. Κοιτάξετέ το στὸ χάρτη.

Ἀπὸ πολὺ παλιὰ χρόνια ἡ Κρήτη κατοικήθηκε ἀπὸ ἀνθρώπους, πὸν κατάγονταν ἀπὸ τὴν ἴδια φυλὴ μ' ἐκείνους πὸν κατοίκησαν ἀργότερα καὶ στὶς ἄλλες Ἑλληνικὲς Χῶρες, τὴν Ἀρία φυλὴ, πὸν πρωτοφάνηκε στὴν Ἀσία. Πρῶτοι οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν χωρῶν προώδεψαν στὸν Πολιτισμὸ, δηλαδή στὰ γράμματα, στὶς τέχνες, καὶ στὴν πολιτικὴ ὀργάνωση. Ἀπὸ τὴν Κρήτη ὁ πολιτισμὸς μεταδόθηκε στὴν ἄλλην Ἑλλάδα, καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀργότερα σὲ ὅλο τὸν κόσμο. Τιμὴ μεγάλη αὐτὸ γιὰ τὴν Κρήτη.

Ἡ Κρήτη στὰ 1300 χρόνια πρὸ Χριστοῦ εἶχε ἑκατὸ πόλεις καὶ δυὸ ἑκατομμύρια κατοίκους. Ἡ γεωργία ἦταν τότε πολὺ προωδευμένη καὶ οἱ ἀνθρώποι ζοῦσαν εὐτυχισμένοι τόσο, ὥστε ἡ Κρήτη λεγόταν τότε καὶ Γῆ Μακάρων (τόπος Εὐτυχισμένων).

Ο ΜΙΝΩΑΣ

Σὲ κείνα τὰ χρόνια ἦταν βασιλιὰς στὴν Κρήτη ὁ πολυξακουσμένος Μίνωας. Ἦταν γυιὸς, ὡς πίστευαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, τοῦ θεοῦ Δία. Πρωτεύουσά του εἶχε τὴν πρὸ μεγάλη πόλη τῆς Κρήτης, τὴν Κνωσό. Εἶχε ἓνα μεγάλο καὶ ὄρατο παλάτι. Σὰν αὐτὸ δὲν εἶχε κανένας ἄλλος βασιλιὰς στὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Τὸ παλάτι αὐτὸ βρέθηκε τώρα καὶ λίγα χρόνια μέσα στὴ γῆ. Τὸ ξέθαψαν μὲ προσοχὴ μεγάλη καὶ πᾶνε σήμερα ἄνθρωποι ἀπ' ὅλο τὸν Κόσμο καὶ τὸ βλέπουν καὶ τὸ θαυμάζουν.

Ὁ Μίνωας ἦταν καὶ σοφὸς καὶ ἀνδρείος. Κατόρθωσε νὰ συμφιλιώσῃ ὅλους τοὺς Κρητικούς καὶ νὰ κάμουν ἓνα κράτος δυνατὸ καὶ πλούσιο. Ἔβαλε νόμους καλοὺς, διώρισε δικαστὲς ἔξυπνους καὶ τίμιους καὶ ἐπέτυχε νὰ ζοῦν οἱ ὑπήκοοί του εὐτυχισμένοι.

Μὰ κάπου κάπου ἔρχονταν στὶς ἀκρογιαλιές τῆς Κρήτης ἀπὸ ἄλλα μέρη ληστὲς τῆς θάλασσας, *πειρατὲς* καὶ σκότωναν κι' ἔκλεβαν. Γι' αὐτὸ ὁ Μίνωας ἀναγκάστηκε ν' ἔκαμε πολλὰ πλοῖα καὶ πολὺ στρατὸ καὶ κατὰδίωξε αὐτοὺς τοὺς πειρατὲς σὲ τέτοιο σημεῖο, πὸν ὄχι μόνο τὴν Κρήτη ἀπάλλαξε ἀπὸ αὐτοὺς, μὰ καὶ ὅλα τὰ νησιά γύρω. Μὲ τὸν καιρὸ ὁ Μίνωας γίνηκε θαλασσοκράτορας καὶ τὸ βασίλειό του ἄπλωσε σὲ ὅλα τὰ νησιά τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἐκείνα τὰ χρόνια ιδρύθηκε ἀπὸ Κρητικούς καὶ τὸ ξακουσμένο μαντεῖο τῶν Δελφῶν.

Κάποτε ὁ Μίνωας ἔστειλε ἓνα του γυιὸ στὴν Ἄθῆνα ν' ἀγωνισθῇ στοὺς ἀγῶνες, πὸν γίνονταν ἐκεῖ. Μὰ

ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀθήνας τὸν ζήλειψε γιὰ τὴν παλληκαριά του καὶ τὸν ἔβαλε νὰ παλέψῃ μ' ἓνα πολὺ ἄγριο βόδι, ποὺ ἔβγαζε φωτιὰ ἀπὸ τὸ στόμα. Στὸ πάλεμα αὐτὸ σκοτώθηκε ὁ γιὸς τοῦ Μίνωα. Ὅταν τῷ μαθε ὁ πατέρας του, πῆρε τὸ στρατὸ καὶ τὰ πλοιά του καὶ πῆγε νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἀθηναίους. Τοὺς νίκησε καὶ τοὺς ὑποχρέωσε νὰ στέλνουν κάθε ἐννιά χρόνια στὴν Κρήτη ἑπτὰ νέους καὶ ἑπτὰ νέες νὰ τοὺς τρώῃ ἓνα θηρίο, ποὺ τῷ λεγαν Μινώταυρο. Τὸ θηρίο αὐτὸ εἶχε χορμὶ ἀνθρώπου καὶ κεφαλὴ βοδιοῦ, καὶ τὸ εἶχε κλείσει ὁ Μίνωας σ' ἓνα πολὺ βαθὺ σπήλιο, ποὺ λεγόταν *Λαβύρινθος*. Ἀπὸ τὸ σκληρὸ αὐτὸ φόρο γλύτωσε τοὺς Ἀθηναίους τὸ βασιλόπουλό των ὁ Θησεύς. Ζήτησε μονάρχος του νὰ πάη καὶ αὐτὸς μὲ τοὺς ἑπτὰ νέους.

Ὅταν ἦρθε στὴν Κνωσὸ ζήτησε τὴν ἄδεια ἀπὸ τὸν Μίνωα νὰ σκοτώσῃ ἂν μπορέσῃ τὸν Μινώταυρο. Καὶ ὁ Μίνωας, ποὺ ἄρχισε πιά νὰ λυπᾶται τοὺς Ἀθηναίους, ὄχι μόνον τοῦδωσε τὴν ἄδεια, μὰ καὶ τοῦ ὑποσχέθηκε, πὼς ἂν σκοτώσῃ τὸ θηρίο, θὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὸ φόρο αὐτό. Ὁ Θησεύς μπῆκε στὸ Λαβύρινθο καὶ σὲ λίγο βγῆκε κρατώντας τὸ κεφάλι τοῦ Μινώταυρου.

Ὁ Μίνωας θαύμασε τὴν ἀνδρεία τοῦ Θησεά, κατάρχησε τὸ φόρο, συμφιλιώθηκε μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἔδωσε μιά του κόρη γυναῖκα στὸν Θησεά,

Νόμοι τοῦ Μίνωα.— Σ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα σέβονταν καὶ ἀγαποῦσαν τὸν Μίνωα. Κάθε ἐννιά χρόνια ἔβγαίνε σ' ἓνα ψηλὸ βουνὸ καὶ συνωμιλοῦσε, ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος, μὲ τὸν πατέρα του τὸ Δία, ποὺ τοῦδιδε καλὰς

συμβουλές, πῶς νὰ κυβερνᾷ τὸ μεγάλο κράτος του. Οἱ νόμοι του ἦταν ὀληθρινὰ σοφοί, τοὺς πῆραν καὶ πολλοὶ ἄλλοι λαοὶ καὶ τοὺς ἐφάρμοσαν. Ὁ Λυκούργος ὁ νομοθέτης τῆς Σπάρτης καὶ ὁ Σόλωνας ὁ νομοθέτης τῆς Ἀθήνας ἐπῆραν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς νόμους τοῦ Μίνωα.

Τὸ τέλος τοῦ Μίνωα. — Κάποτε ὁ Μίνωας θέλησε νὰ ἀπλώσῃ τὸ κράτος του καὶ στὴ Σικελία ἓνα νησι ποῖο μεγάλο ἀπὸ τὴν Κρήτη κοντὰ στὴν Ἰταλία. Στὴν ἐκστρατεία ὅμως αὐτὴ πέθανε, χωρὶς νὰ μπορέσῃ νὰ περιλάβῃ στὸ κράτος του καὶ τὸ νησι αὐτό. Οἱ ἄνθρωποι πίστευαν τότε πὼς ὁ Δίας τὸν ἔκαμε δικαστὴ στὸν Ἄδη.

Τὸ μεγάλο αὐτὸ Κρητικὸ κράτος τὸ μοίρασαν μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μίνωα οἱ γιοὶ του, μὰ δὲν μπόρεσαν νὰ τὸ διατηρήσουν πολλὰ χρόνια ἔτσι μεγάλο καὶ δυνατό.

ΟΙ ΔΩΡΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ἐκατὸ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο, οἱ Δωριεῖς, μιὰ φιλοπόλεμη Ἑλληνικὴ φυλὴ, πού κατοικοῦσαν στὴ Θεσσαλία κοντὰ στὸν Ὀλυμπο, προχώρησαν καὶ κατάλαβαν τὴν Πελοπόννησο. Ἄλλους ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἔδιωξαν καὶ ἄλλους ὑποδούλωσαν. Φαίνεται δὲ πὼς ἦταν τόσον πολλοί, πού δὲν τοὺς χωροῦσε καὶ ἡ Πελοπόννησος καὶ γι' αὐτὸ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς μπῆκαν στὰ πλοῖα καὶ πέρασαν στὴν Κρήτη. Οἱ Κρητικοὶ ἀντιστάθησαν γερὰ, μὰ οἱ Δωριεῖς κατώρθωσαν σὲ λίγο καιρὸ ὕστερα ἀπὸ πεισματῶδικους ἀγῶ-

νες νὰ καταλάβουν τὴν Κρήτη ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Ἡ Κνωσὸς ἀντιστάθηκε πρὸ πολὺ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ στὸ τέλος νικήθηκε καὶ ὑποτάχθηκε.

Ὅπως στὴ Σπάρτη, ἔτσι καὶ στὴν Κρήτη οἱ Δωριεῖς κατάταξαν τοὺς κατοίκους σὲ τάξεις. Τὴν ἀνώτερη τάξη ἀποτέλεσαν αὐτοί. Αὐτοὶ κυβερνοῦσαν τὴν κάθε πόλη καὶ ἡ μόνη των δουλειὰ ἦταν τὰ πολεμικὰ ἔργα.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ντόπιους κατοίκους παραδόθηκαν στοὺς Δωριεῖς χωρὶς ἀντίσταση ἀποτέλεσαν τὴν τάξη τῶν *Περιοίκων*. Αὐτοὶ διατήρησαν τὰ χωρῶφια των καὶ πλήρωναν φόρο στοὺς Δωριεῖς.

Ὅσοι ἔκαναν ἀντίσταση, δὲν τοὺς δόθηκε τὸ δικαίωμα νὰ γοῦν δικές τους περιουσίες. Ἔγιναν δοῦλοι. Καὶ ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἐργάζονταν στὰ δημόσια κτήματα, ἔκαναν δρόμους, γεφύρια καὶ ἄλλα δημόσια ἔργα, χωρὶς πληρωμὴ. Αὐτοὶ λέγονταν *Μνωῖτες*. Ἄλλοι ἐργάζονταν στὰ κτήματα τῶν Δωριέων καὶ λέγονταν *Κλαρῶτες*. Στὴν Κρήτη ὅμως οἱ δοῦλοι τῶν Δωριέων περνοῦσαν πρὸ καλὰ ἀπὸ τοὺς Εἰλωτες στὴ Σπάρτη.

Οἱ περιοικοὶ καὶ οἱ δοῦλοι ἐργάζονταν γιὰ νὰ ζοῦν τοὺς ἑαυτοὺς των καὶ τοὺς κυρίους των, ποὺ δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ κάνουν καμμιά δουλειὰ οὔτε γεωργική, οὔτε ἐμπορική, οὔτε τεχνική παρὰ ἀσχολοῦνταν μόνον στὰ πολεμικὰ γυμνάσια.

Πολίτευμα.— Τὴν κάθε πόλη κυβερνοῦσε μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ δέκα ἀνθρώπους, ποὺ ἐκλέγονταν ἀπὸ τοὺς ἐλεύθερους πολῖτες κάθε χρόνο. Οἱ ἄρχοντες αὐτοὶ λέγονταν *Κόσμοι*.

Ἐκκλησία, ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες, γὰρ νὰ ἐγκρίνουν ἢ νὰ ἀπορρίψουν τὶς ἀποφάσεις τῶν Κόσμων. Ἡ ἐκκλησία ἀκόμη ἀποφάσιζε καὶ γὰρ τὶς πρὸ σπουδαῖες ἀποφάσεις τῆς πόλεως, καὶ τὶς ἀποφάσεις τῆς ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκτελέσουν οἱ Κόσμοι. Ἡ Ἐκκλησία ἔκανε πάνω—κάτω ὅ,τι κάνει σήμερον ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Γερουσία καὶ οἱ Κόσμοι, ὅ,τι κάνουν σήμερον οἱ Ὑπουργοί.

Ἀνατροφὴ τῶν παιδιῶν.—Τὰ παιδιά τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἀνατρέφονταν στὶς οἰκογένειές των ἴσαμε νὰ γίνουν 17 χρονῶν. Κατόπιν τᾶπερνε ἡ Κυβέρνησις γὰρ νὰ τὰ κάμῃ καλοὺς στρατιῶτες. Κάθε 15 ἕως 20 παιδιά ἀποτελοῦσαν μιὰ ομάδα, πού λεγόταν **ἀγέλη**. Τὴν κάθε ἀγέλη διεύθυνε ἓνας νέος ἀπὸ καλῆ οἰκογένεια. Ὁ πατέρας τοῦ νέου αὐτοῦ, ἦταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀγέλης. Αὐτὸς τοὺς γύμναζε στὸ τρέξιμο, στὸ κυνήγι, στὰ ὅπλα. Ἀνατρέφονταν τὰ παιδιά, ὅπως καὶ στὴ Σπάρτη μὲ πολλὴ σκληραγωγία. Χειμῶνα καὶ καλοκαίρι φοροῦσαν τὸ ἴδιο φόρεμα. Τὰ συνήθιζαν νὰ ὑποφέρουν τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα. Στὶς ἀγέλες μάθαιναν ἀνάγνωσι καὶ γραφὴ, τοὺς νόμους τραγουδιστά, ποιήματα καὶ τραγεῦδια, πού παινοῦσαν τοὺς ἥρωες καὶ τὰ κατορθώματά των. Ὁ πολεμικὸς χορὸς, πού λεγόταν, πυρρίχη, κάτι σχεδὸν ὅμοιο μὲ τὸ σημερινὸ πεντοζάλι, ἦταν ἀπὸ τὶς πρὸ συνηθισμένους τοὺς διασκεδάσεις.

Ἄμα γίνονταν 17 χρονῶν θεωροῦνταν πρὸ τέλει οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες, ἀπολύονταν ἀπὸ τὴν ἀγέλη καὶ εἶχαν τὴν ὑποχρέωσι νὰ νυμφευτοῦν. Τὰ κορίτσια ἀνατρέ-

φρονταν στο σπίτι, κοντά στη μαμά των, που φρόντιζε να τὰ κάμει καλές νοικοκυρές.

Ἄνδρεϊα.— Οἱ ἄνδρες θεωροῦνταν πάντα στρατιῶτες. Δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ τρώγουν στο σπίτι τους μὲ τὴν οἰκογένειά τους, παρὰ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ τρώγουν σὲ κοινὰ τραπέζια, πὺν τᾶλεγαν **ἄνδρεϊα**. Σ' αὐτὰ οἱ ἄνδρες καθὼς καὶ τὰ παιδιά, πὺν περνοῦσαν ὠριμένη ἡλικία μοιράζονταν σὲ ὀμάδες ἀπὸ 15 περίπου ἄτομα. Τὰ παιδιά δὲν ἀποτελοῦσαν χωριστὲς ὀμάδες, παρὰ κάθονταν κοντὰ στοὺς ἄνδρες σὲ χαμηλότερα καθίσματα. Δὲν ἐπιτρεπόταν σ' αὐτὰ νὰ μιλοῦν παρὰ μόνο ν' ἀκούουν καὶ νὰ προσέχουν τὰ λόγια τῶν μεγάλων.

Τὰ φαγητὰ ἦταν πολὺ ἀπλά. Ὁ ἄρχοντας τῶν ἀνδρείων ἔπαιρνε 4 μερίδες, οἱ ἄνδρες μιὰ μερίδα καὶ τὰ παιδιά μιση μερίδα φαγητό. Τὸ πιὸ συνηθισμένο φαγητὸ ἦταν τὸ κρέας βραστὸ ἢ ψητό. Στὸ φαγητὸ ἔδιναν κι' ἓνα ποτῆρι κρασί ἀνακατεμένο μὲ νερό. Στὸ τέλος τοῦ φαγητοῦ ἔδιναν ἄλλο ἓνα ποτῆρι κρασί ἄμιχτο, ἀλλὰ μόνο στοὺς μεγάλους. Ἡ μέθη θεωροῦνταν μεγάλη προστυχιά.

Γιὰ τοὺς ξένους ἔβαζαν ξεχωριστὸ τραπέζι καὶ τοὺς ἔκαναν ξεχωριστὴ περιποίηση σὲ ιδιαίτερη τραπεζαρία. Τὸ φαγητὸ ἄρχιζε πάντα μὲ προσευχή, πὺν τὴν ἔψαλαν ὄλοι μαζί. Ὅταν τελείωνε τὸ φαγητὸ κάθονταν πολλὴ ὠρα στο τραπέζι καὶ τραγουδοῦσαν πολεμικὰ τραγούδια ἢ διηγῶνταν οἱ γεροντότεροι πολεμικὲς ἱστορίες. Πολλὲς φορὲς συζητοῦσαν καὶ γιὰ τίς σπουδαῖες ὑποθέσεις τῆς πόλεως.

Τὰ ἔξοδα τῶν συσσιτίων τὰ πλήρωνε ἡ Κυβέρνησις. Ὅταν ὅμως δὲν εἶχε ἀρκετὰ χρήματα, ἦταν ὑποχρεωμένοι οἱ πολῖτες νὰ συνεισφέρουν τὸ ἓνα δέκατο τῶν εἰσοδημάτων τους.

Τέχνες καὶ γράμματα.— Ἐν καὶ οἱ Κρητικοὶ σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἀσχολοῦνταν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μὲ τὰ πολεμικὰ ἔργα, ὅταν δὲ γίνονταν συχνὰ πόλεμοι ἀσχολοῦνταν μὲ ὄρεξη καὶ μὲ τις ὄραϊες τέχνες δηλαδὴ τὴ μουσικὴ, τὴν ποίησιν, τὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴ γλυπτικὴ καὶ μὲ τὰ γράμματα. Ξακουστοὶ γὰρ τὴ σοφία τῶν ἔγνων ὁ Ἐπιμενίδης καὶ ὁ Θαλήτας ποὺ ἦταν καὶ μουσικοὶ καὶ ποιητὴς ἕξοχος· γὰρ τὴν τέχνην τοῦ ἀγαλματοποιοῦ φημιστήκαν ὁ Δίπποιος καὶ ὁ Σκύλλης. Αὐτοὶ οἱ δύο ἦταν οἱ πρῶτοι ποῦκαμαν στὴν Ἑλλάδα ἀγάλματα ἀπὸ μάρμαρο. Πρωτότερα τᾶκαναν μὲ ξύλο.

Ἐξασθένησις καὶ παρακμὴ τῶν Κρητικῶν πόλεων.— Οἱ διάφορες πόλεις τῆς Κρήτης δὲν εἶχαν πάντα καλὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν. Πολὺ συχνὰ γὰρ παραμικρὰς αἰτίαι γίνονταν μεταξὺ τῶν ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος, ποὺ οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες ἦταν πάντα σχεδὸν ἀπασχολημένοι μὲ πολεμικὰς προετοιμασίας. Ἐτσι σιγὰ σιγὰ, ὅσο οἱ πόλεμοι γίνονταν πρὸ συγχροῖ, τόσο παραμελοῦνταν οἱ ὄραϊες τέχνες καὶ τὰ γράμματα.

Ἡ Κνωσὸς ἦταν πρὸ ἰσχυρὴ ἀπ' ὅλας, μὰ δὲν κατόρθωνε νὰ ὑποτάξῃ τις ἄλλες καὶ νὰ ἀποτελέσῃ ἓνα κράτος, ὅπως γίνηκε στὴν ἐποχὴ τοῦ Μίνωα. Ἡ Γόρτυνα μεγάλη καὶ δυνατὴ καὶ αὐτὴ πόλις στὸν κάμπο τῆς Μεσσαρᾶς, πάντα ἀντιστεκόταν στὰ κατακτητικὰ

σχέδια τῆς Κνωσσοῦ. Γινόταν γὰρ ποτε νὰ συμμαχοῦν οἱ δύο αὐτές, καὶ τότε ἔθεταν στὴν κυριαρχία των ὅλες τὶς ἄλλες πόλεις. Ὅταν ὁμως μάλωναν, οἱ πόλεις συμμαχοῦσαν ἄλλες μὲ τὴν Κνωσὸ καὶ ἄλλες μὲ τὴν Γόρτυνα. Πολὺ ἰσχυρὴ ἦταν καὶ ἡ Κυδωνία, ποὺ ἦταν ἐκεῖ ποὺ εἶναι σήμερο τὰ Χαγιά. Ὅποια ἀπὸ τῆς δυὸ ἀντίπαλες πόλεις κέρδιζε τὴ φιλία τῆς Κυδωνίας, αὐτὴ νικοῦσε.

Οἱ ἀκατάπαυστοι αὐτοὶ πόλεμοι ἔκαμαν τοὺς Κρητικούς ἔξοχους πολεμιστὲς καὶ ἡ φήμη των εἶχε ἀπλώσει σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ πολλὰς φορὰς τοὺς ἐπαίρναν οἱ ἄλλες ἑλληνικὰς πόλεις στρατιῶτες μὲ μισθό. Ἔτσι πολλὰς φορὰς ἐτύχαινε νὰ μάχωνται Κρητικοὶ μισθοφόροι σὲ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα καὶ νὰ σκοτώνῃ ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Οἱ συχνοὶ ὁμως αὐτοὶ πόλεμοι ἔφεραν τὸ κακὸ ἀποτέλεσμα νὰ μείνουν οἱ Κρητικοὶ πίσω στὸν πολιτισμὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ποὺ τόσον προώδευσαν, πρὸ πάντων στὰ χρόνια τοῦ Περικλῆ, στὶς τέχνες, καὶ στὰ γράμματα. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό. Ἐπαθάν καὶ κάτι ἄλλο χειρότερον. Ἐξάντλησαν τὶς δυνάμεις των καὶ δὲν μπορούσαν κατόπιν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τοὺς ἐχθροὺς των, ποὺ ἔρχονταν ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ ζητοῦσαν νὰ τοὺς ὑποδουλώσουν. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ τοὺς ἔφερε νὰ κάμουν μεταξὺ των μιὰ συμφωνία, ποὺ πολλὰς φορὰς τοὺς ἔσωσε. Ἄν ἔρχονταν στὴν Κρήτη ἐχθροὶ καὶ τύχαινε νὰ ἔχουν πόλεμον ἀναμεταξύ τους τὸν διάκοβαν, συμμαχοῦσαν ὅλοι κ' ἔδιωχναν τὸν ἐχθρό. Αὐτὴ τὴ συμφωνία τὴν ὠνόμασαν **Συγκρητισμὸ**. Κεῖμα μόνον, ποὺ ἡ συμμαχία αὐτὴ δια-

λυόταν μόλις ἔφευγε ὁ ἐχθρὸς καὶ συνεχιζόνταν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, πὺν ἔφεραν τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν ἐρήμωση πολλῶν Κρητικῶν πόλεων καὶ τὴν ἐξασθένηση τῶν ἄλλων.

ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

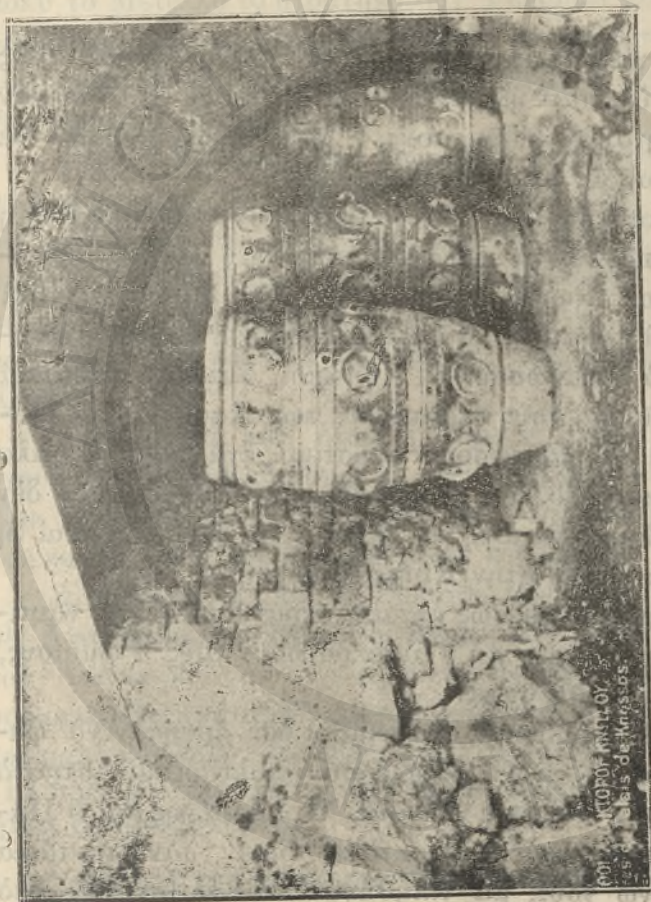
Στὴν Ἰταλία εἶναι μιὰ μεγάλη πόλη, πὺν λέγεται Ρώμη. Ἐκεῖ στὴν ἀρχαία ἐποχὴ θεμελιώθηκε ἕνα κράτος δυνατὸ, πὺν κατώρθωσε στὴν ἀρχὴ νὰ ὑποτάξη ὅλη τὴν Ἰταλία καὶ ἀργότερα ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς χῶρες καὶ τελευταῖα ὅλον τὸν κόσμον, πὺν ἦταν γνωστὸς στὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Τὸ Ρωμαϊκὸ κράτος γίνηκε ἔτσι μιὰ παντοδύναμη κοσμοκρατορία.

Στὰ 146 π. Χ. οἱ Ρωμαῖοι κυρίεψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἤθελαν ἀπ' ἐκεῖ νὰ προχωρήσουν στὴν Ἀσία. Τοὺς χρειαζόταν σὰ γεφυροὶ ἢ Κρήτη, μὰ δειλίαζαν νὰ τὴν προσβάλουν γιὰτὶ ἤξεραν τὴν συμφωνία τοῦ Συγκρητισμοῦ καὶ ἀκόμη τὴν τέχνη καὶ τὴν παλληγκαριά τους στὸν πόλεμον. Γι' αὐτὸ στὴν ἀρχὴ ἔκαναν τοὺς φίλους, ὥσπου κυρίεψαν ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς χῶρες καὶ ὅλα τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Στὰ 74 π. Χ. μὲ τὴν πρόφασιν πὺς οἱ Κρητικοὶ εἶχαν συνεταιρισθῆ μὲ τοὺς πειρατὲς, πὺν ἔκαναν μεγάλες ζημιὰς στὰ πλοῖα τῶν Ρωμαίων, ἔστειλαν στὴν Κρήτη στρατὸ καὶ στόλον πολὺ νὰ τὴν ὑποτάξουν.

Εἶγε τὴν βεβαιότητα ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, πὺς θὰ κυρίευσεν τὴν Κρήτη κ' ἔφερονε μαζί πὺν ἕνα σωρὸ ἀλύσοιδες γιὰ νὰ δέση τοὺς αἰχμαλώτους.

Οἱ Κρητικοὶ ἀπὸ καιρὸ εἶχαν ἐννοήσαι τὶς διαθέσεις τῶν Ρωμαίων καὶ βρέθηκαν ἔτοιμοι. Στρατηγὸς εἶχαν δυὸ ἔξοχα παλληκάρια τὸν Λασθένη καὶ τὸν Πανάργην. Στὴ θάλασσα, πού εἶνε ἀνάμεσα στὸ νησάκι Δία

Πιθάρια πού βρέθηκαν στὸ παλάτι τοῦ Μίνωα

καὶ στὸ Ἡράκλειο γίνηκε μὴ ναυμαχία, στὴν ὁποία οἱ Κρητικοὶ νίκησαν τοὺς Ρωμαίους. Οἱ ἄλυσσίδες, πού κρατοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι γιὰ νὰ δέσουν τοὺς Κρητικοὺς χρησιμοποιεῖσθαι γιὰ νὰ δεθοῦν οἱ Ρωμαῖοι αἰχμάλωτοι.

Ἡ νίκη ὅμως αὐτὴ ἔβαλε σὲ πολλὰς ἔγνοιες τοὺς Κρητικοὺς, γιατί ἤξεραν πὼς οἱ Ρωμαῖοι δὲ θάφιναν ἀνεκδίκητο τὸ πάθημά τους. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ συμπλιωθοῦν μὲ τοὺς Ρωμαίους.

Γι' αὐτὸ ἔστειλαν ὕστερα ἀπὸ λίγον καιρὸ στὴ Ρώμη ἀντιπροσώπους νὰ ζητήσουν συγγνώμη καὶ νὰ βεβαιώσουν τοὺς Ρωμαίους, πὼς στὸ ἐξῆς θὰ εἶνε πιστοὶ φίλοι καὶ σύμμαχοι. Μὰ οἱ ἐξωργισμένοι Ρωμαῖοι ἀπαίτησαν νὰ παραδώσουν οἱ Κρητικοὶ ὅλα τὰ πολεμικὰ των πλοῖα καὶ τοὺς στρατηγούς των Λασθένη καὶ Πανάρη καὶ νὰ πληρώσουν πρόστιμο ἕνα πολὺ μεγάλο χρηματικὸ ποσό. Τὶς παράλογες αὐτὲς ἀπαιτήσεις δὲν ἦταν βέβαια δυνατὸν νὰ δεχτοῦν οἱ Κρητικοὶ καὶ ἡ πρεσβεία γύρισε στὴν Κρήτη ἄπραχτη.

Ἄρχισαν ἀμέσως μεγάλες στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς προετοιμασίαι γιὰ ν' ἀποκρούσουν τοὺς Ρωμαίους, πού σὲ λίγο θάφθαναν.

Καὶ πραγματικὰ οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἄργησαν νὰ φανοῦν. Στὰ 62 π. Χ. ἀποβίβασαν πολυάριθμο στρατὸ κοντὰ στὴν Κυδωνία (Χανιά). Ὁ Λασθένης καὶ ὁ Πανάρης μὲ 24 χιλιάδες στρατὸ εἰχτήκαν σὰν λιοντάρια κατὰ πάνω τους, μὰ νικήθηκαν καὶ κλείστηκαν στὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας. Οἱ Ρωμαῖοι πολιορκοῦν καὶ σὲ λίγο κυριεύουν τὴν Κυδωνία καὶ προχωροῦν πρὸς τὴν

Κνωσό. Ὅλες οἱ Κρητικὲς πόλεις φέρουν γὰρ ἀντί-
σταση καὶ πῶς πολὺ ἀπ' ὅλες ἢ Ἐλεύθερα στὸ Μυλο-
πόταμο, μὰ οἱ Ρωμαῖοι τὶς κυρίευσαν τὴ μιὰ ὕστερ' ἀπὸ
τὴν ἄλλη. Ἡ πεισματάρικη αὐτὴ ἀντίσταση ἐξώργισε
πολὺ τὸ Μέτελλο τὸ στρατηγὸ τῶν Ρωμαίων καὶ μετα-
χειριζόταν τοὺς κατοίκους μὲ μεγάλη σκληρότητα. Πολ-
λοὶ προτιμοῦσαν νὰ αυτοκτονοῦν παρὰ νὰ πέφτουν
στὰ χέρια τῶν Ρωμαίων.

Τρία δλόκιληρα χρόνια βάστηξε ὁ καταστρεπτικὸς
αὐτὸς πόλεμος. Ὁ Λασθένης καὶ ὁ Πανάρης πιάστη-
καν αἰχμάλωτοι καὶ στάλθηκαν στὴ Ρώμη καὶ ἡ Κρήτη
ὑπόκυψε στὸ Ρωμαϊκὸ ζυγὸ σὰν ὅλες τὶς ἄλλες ἑλλη-
νικὲς γῶρες. Τὴν κυβερνοῦσε τυραννικὰ ἓνας Ρωμαῖος
ἄρχοντας, πὺ λεγόταν Κρητάρχης καὶ ἔδρευε στὴν
Κνωσό.

Στὰ χρόνια πὺ ἦταν ἡ Κρήτη ὑποδουλωμένη
στοὺς Ρωμαίους διαδόθηκε σ' αὐτὴ ὁ **Χριστιανισμός**.
Τὸν διάδωσε ὁ Τίτος ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀποστόλου Παύ-
λου καὶ γίνηκε ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Κρήτης.

Στὰ 390 μ. Χ. πὺ τὸ Ρωμαϊκὸ κράτος χωρίστηκε
σὲ Ἀνατολικὸ καὶ Δυτικὸ ἡ Κρήτη ἀποτελέσε μέρος
τοῦ Ἀνατολικοῦ πὺ εἶχε πρωτεύουσα τὴν Κωνσταντι-
νούπολη (Βυζάντιο). Τὸ κράτος αὐτὸ ὠνομάστηκε Βυ-
ζαντιακὸ καὶ πολὺ γρήγορα γίνηκε Ἑλληνικὸ. Ὅλοι οἱ
Ἕλληνες τὸ ἀγαποῦσαν, γιὰ τὸ θεοφοῦσαν, ὅπως καὶ
ἦταν, δικὸ τους κράτος.

ΟΙ ΣΑΡΑΚΗΝΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Στὴν ἕβδομη ἑκατονταστηρίδα μ. Χ. οἱ Ἀραβες

ένας λαός πολεμικός ξεκίνησαν από την Ἀραβία, πήραν πολλές χώρες από τὸ Βυζαντιακὸ κράτος, κυρίεψαν τὰ βόρεια παράλια τῆς Ἀφρικῆς, πέρασαν στὴν Εὐρώπη καὶ κατάλαβαν τὴν Ἰσπανία. Στρατὸς καὶ στόλος Ἀραβικὸς πολιορκήσε καὶ αὐτὴ τὴν Κωνσταντινούπολη, πού ἂν οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν ἀνακαλύψει τὸ ὑγρὸ πῦρ, μὲ τὸ ὁποῖον ἔκαψαν τὰ πλοῖά των, θὰ τὴν κυρίεψαν.

Μιὰ φυλὴ τῶν Ἀράβων λεγόταν *Σαρακηνοί*. Στὰ 823 ἓνας ἀρχηγὸς μιᾶς πειρατικῆς συμμορίας Σαρακηνῶν ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ἰσπανία μὲ 40 πλοῖα καὶ ἔβραξε στὰ νότια παράλια τῆς Κρήτης σ' ἓνα μικρὸ λιμάνι τῆς ἐπαρχίας Βιάνου. Ἔστειλε τοὺς ἄνδρες του νὰ διαρπάσουν τὰ γύρω χωριά καὶ αὐτὸς στὸ μεταξύ ἔβαλε φωτιά καὶ ἔκαψε καὶ τὰ 40 πλοῖα. Ὅταν οἱ ἄνδρες του γύρισαν κ' ἔμαθαν πὼς ὁ ἀρχηγὸς των ἔκαψε τὰ πλοῖα στασίασαν ἐναντίον του. Αὐτὸς ὁμως τοὺς εἶπε: «Μὴ θυμώνετε, παλληκάρια μου, γι' αὐτὸ πὺρ ἔκαμα. Τὸ ἔκαμα γιὰ τὸ καλὸ σας. Εἶδετε ὡς τώρα ὠραιότερο καὶ εὐφορώτερο τόπο; Αὐτὸς ὁ τόπος ἂν τὸ θελήσετε θὰ γίνῃ δικὸς σας. Ἐκαψα τὰ πλοῖα γιὰ νὰ μὴν μπορούμε νὰ φύγωμε καὶ νὰ τὸν κάμωμε δικό μας. Αὐτὸς θὰ γενῆ ἢ νέα μας Πατρίδα».

Στὸ μέρος ἐκεῖνο ἔκτισαν ἀμέσως ἓνα ἰσχυρὸ φρούριο. Σὲ λίγον καιρὸ ὕστερα, ἔκτισαν ἓνα πῖθὸ μεγάλο καὶ πῖθὸ ἰσχυρὸ φρούριο στὴ θέση πὺρ εἶνε τὸ Ἡράκλειο σήμερο.

Ἔσκαψαν ἓνα βαθὺ χαντάκι γύρω ἀπὸ τὸ φρούριο κ' ἔβαλαν μέσα σ' αὐτὸ τὴ θάλασσα. Ἔτσι τὸ φρούριο αὐτὸ τὸ θαλασσοτρογγυρισμένο γίνηκε ἀπόρθητο, καὶ

τὸ ὠνόμασαν **Χάντακα**. Ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ φρούρια ἐξωρμοῦσαν καὶ κατάστρεφαν τὶς Κρητικὲς πόλεις. Ἄμετρητα πλούτη εἶχαν συσσωρευθῆ στὸ Χάντακα. Σὲ λίγα χρόνια ὅλη ἡ Κρήτη ἦταν δική τους. Τοὺς Κρητικούς ἄλλους σκότωσαν, ἄλλους πούλησαν ὡς δούλους στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Ἀραβία καὶ ἄλλους ἀνάγκασαν νὰ ἀρνηθοῦν τὸν Χριστιανισμό καὶ νὰ γίνουν Μωαμεθανοί.

Ἡ Κυβέρνηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔστειλε πολλὰς φορὰς στρατὸ καὶ πλοῖα, γὰ νὰ διώξουν τοὺς Σαρακηνοὺς ἀπὸ τὴν Κρήτη, μὰ δὲν τὸ κατώρθωσαν. Τόσο πολὺ δυνάμωσαν καὶ τόσο θάρρος πῆραν ἀπ' τὶς νίκες τῶν οἱ Σαρακηνοί, ὥστε τρομοκράτησαν ὅλα τὰ νησιά καὶ τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Πόλεις πολυάνθρωπες καὶ πλούσιες ἐρημώνονταν καὶ καταστρέφονταν μέσα σὲ λίγες ὥρες ἀπὸ τοὺς θηριώδεις Σαρακηνοὺς.

Ἡ θλιβερὴ αὐτὴ κατάσταση βίασθη 140 χρόνια. Καὶ ποῖος ξέρει πόσα χρόνια θὰ κρατοῦσε ἀκόμη, ἂν δὲ τοὺς ἔδιωχνε ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς, ποὺ ἀργότερα γίνηκε καὶ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους.

Ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης. — Στὰ 960 μ. Χ. ἀποφασίστηκε στὴν Κων(σταντι)νούπολη ἡ ἑβδομῆ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς μὲ πολυάριθμο στρατὸ καὶ μὲ διαλεχτοὺς ἀξιωματικούς, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν καὶ ὁ κοσμοξάκουσμένος γιὰ τὴν ἀνδρεία του Διγενὴς Ἀκρίτας καὶ μὲ 2500 πλοῖα φτάνει στὴν Κρήτη καὶ ἀποβιβάζεται κοντὰ στὸν Χάντακα (Ἡράκλειο),

Οἱ Σαρακηνοὶ βρέθηκαν ἀπροετοίμαστοι καὶ οἱ ὀλίγοι ποὺ θέλησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀποβίβαση τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατασφάγηκαν καὶ ὅσοι γλύτωσαν κλείστηκαν στὸ φρούριο.

Ὁ στρατὸς ἀπὸ τὴ στεριά καὶ τὰ πλοῖα ἀπὸ τὴ θάλασσα πολιορκοῦν στενὰ τὸν Χάντακα. Ἀποσπάσματα στρατιωτικὰ ξεπαστρεύουν τὶς ἐπαρχίες ἀπὸ τοὺς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διασκορπισμένους Σαρακηνοὺς. Οἱ ἄλλοι Ἄραβες θέλουν νὰ στείλουν στοὺς ὁμόφυλους τὼν τροφίμα, μὰ δὲν τὸ κατορθώνουν. Ὁ στρατὸς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ κάνει ἡρωϊκὰς ἐφόδους, γιὰ νὰ κυριέψῃ τὸ φρούριο, μὰ οἱ πολιορκούμενοι τὶς ἀποκρούουν μὲ μεγάλη γενναϊότητα. Ὁ χειμῶνας ἐκεῖνο τὸ χρόνο εἶνε πολὺ βαρὺς καὶ οἱ πολιορκητὲς ὑποφέρουν πολὺ ἀπὸ τὸ κρύο καὶ ἀπὸ τὶς ἀσθένειες, μὰ δὲν ἀπελπίζονται. Καὶ ὅταν ὁ χειμῶνας πέρασε, οἱ ἐπιθέσεις ξαναγίνονταν μὲ περισσότερο πεῖσμα. Μ' ἓνα μηχανήμα ποὺ τὸ ἔλεγε κριτὸ ἀνοίγουν μιὰ τρύπα στὸ φρούριο καὶ ἀπ' αὐτὴν ὄρμουσιν μέσα τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα. Μὰ οἱ Σαρακηνοὶ δὲν παραδίδονται. Καὶ μέσα στὴν πόλη πολεμοῦν στοὺς δρόμους σὰν λιοντάρια, ὥσπου ἄλλοι πιάστηκαν αἰχμάλωτοι καὶ ἄλλοι σκοτώθηκαν μαχόμενοι.

Οἱ Σαρακηνοὶ ὑποχρεώθηκαν νὰ χαλάσουν ὡς τὰ θεμέλια μὲ τὰ ἴδια τὼν τὰ χέρια τὸ φοβερὸ φρούριο καὶ νὰ γεμίσουν μὲ τὶς πέτρες του καὶ τὸ γῶμα τὸ χαντάκι μὲ τὴ θάλασσα.

Ἐνα μέρος τοῦ στρατοῦ ἔμεινε γιὰ νὰ ξεκαθαρίσῃ τέλεια τὸ νησί ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ νὰ τὸ ἐπιβλέπῃ. Ὁ ἄλλος στρατὸς μὲ τὸ Ν. Φωκᾶ γύρισε στὴν Κων(

πολη, ὅπου τοὺς γίνηκε μεγάλη ὑποδοχή. Χιλιάδες αἰχμάλωτοι Σαρακηνοὶ καὶ ἄπειρα λάφυρα, στόλισαν τὸ μεγάλο πανηγύρι, πὸν γίνηκε γιὰ τιμὴ τους.

Βυζαντινὲς οἰκογένειες στὴν Κρήτη.— “Ὅπως εἶπαμε παρὰ πάνω οἱ Σαρακηνοὶ εἶχαν ἐρημώσει τὴν Κρήτη. Οἱ κάτοικοι εἶχαν λιγοστέψει πολὺ καὶ κεῖνοι πὸν ἔμειναν ἦταν Μωαμεθανοί. Ἡ κυβέρνησις τῆς Κων)λεως ἔστειλε πολλὰ καὶ καλὰ οἰκογένειες νὰ κατοικήσουν στὴν Κρήτη. Τοὺς ἔδωσε χρήματα καὶ τοὺς χάρισε τὰ καλύτερα κτήματα. Ἔστειλε μαζὶ καὶ ἱεροκήρυκες καὶ κληρικοὺς γιὰ νὰ διδάξουν τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, πὸν εἶχε τέλεια λησμονηθῆ.

Πολλὰ χρόνια πέρασαν, ὥσπου νὰ γιαντρευτοῦν οἱ πληγὰς, πὸν ἔκαμαν στὸ πολὺπαθο νησί οἱ Σαρακηνοί. Τόσο τρόμο εἶχαν γεννήσει στὴν ψυχὴ τῶν κατοίκων τὰ ἀνθρωπόμορφα αὐτὰ θηρία, πὸν καὶ σήμερα ἀκόμη στὰ χωριά, ὅταν θέλουν οἱ μαμάδες νὰ πάψουν τὰ παιδιὰ τὸ κλάμα, τῶν λένε: «Μὴν κλαῖς, παιδί μου, γιὰτὶ θὰ σ' ἀκούσῃ ὁ Σαρακηνὸς καὶ θάρθη νὰ σὲ φάη». Ἡ Κρήτη διατηρήθηκε ἀπὸ τότε καὶ πέρα ἐλεύθερη 244 χρόνια.

ΟΙ ΕΝΕΤΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Στὰ 1204 μ. Χ. οἱ Σταυροφόροι, πὸν πήγαιναν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὴν Παλαιστίνη γιὰ νὰ ἐλευθερώσουν τάχα τοὺς Ἁγίους τόπους ἀπὸ τοὺς Τούρκους κυρίεψαν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ κατάλυσαν τὸ Βυζαντιανὸ κράτος. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Σταυροφόρων μοίρα-

σαν ἀναμεταξύ τους τὸ κράτος καὶ ἡ Κρήτη ἔπεσε στὸ μερίδιο ἑνός, ποῦ λεγόταν Βονιφάτιος.

Ὁ Βονιφάτιος ὅμως βλέποντας, πὼς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑποτάξῃ εὐκόλα τοὺς ξακουστοὺς γιὰ τὴν ἀνδρεία τους Κρητικούς, πούλησε τὴν Κρήτη, στοὺς Ἐνετοὺς γιὰ ἓνα μικρὸ χρηματικὸ ποσό, ποῦ δὲν περνοῦσε τὸ ἓνα ἑκατομμύριο σημερινὲς χάριτινες δραχμές, ὅσο δηλαδὴ στοιχίζει ἓνα καλὸ σπίτι.

Οἱ Ἐνετοὶ ἀποτελοῦσαν ἓνα ἰσχυρὸ κράτος στὴν Ἰταλία, ποῦ εἶχε πρωτεύουσα τὴν Ἐνετία χτισμένη στὸ μυχὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου πάνω σὲ πολλὰ μικρὰ νησιά. Εἶχαν πολλὰ πλοῖα καὶ φημίζονταν ὡς καλοὶ ναυτικοί. Εἶχαν λάβει καὶ αὐτοὶ μέρος στὴν ἐκστρατεία τῶν Σταυροφόρων καὶ πῆραν μερίδιο πολλὰς ἑλληνικῆς γῶρας καὶ νησιά.

Σὰν ἀγόρασαν τὴν Κρήτη ἔστειλαν 30 πλοῖα μὲ στρατὸ γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξουν. Οἱ Κρητικοὶ ἔκαμαν μεγάλη ἀντίσταση καὶ μόνο ἀφοῦ ἡ Ἐνετία κουβάλησε ὅλο της τὸ στρατὸ καὶ τὸ στόλο στὴν Κρήτη καὶ ὕστερα ἀπὸ ἀγῶνες πέντε χρόνων κατώρθωσε νὰ κυριέψῃ τὴν Κρήτη.

Γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ Ἐνετοὶ νὰ κρατήσουν τὴν Κρήτη στὴν ὑποταγὴ τους, ἔφεραν ἀπὸ τὴν Ἐνετία πολλὰς οἰκογένειες καὶ τίς ἐγκατάστησαν στὰ σπίτια καὶ στὰ κτήματα τῶν κατοίκων, ποῦ ὑποχρεώθηκαν νὰ ἐργάζονται σὰν δούλοι τῶν Ἐνετῶν στὰ ἴδια τῶν κτήματα. Οἱ ὀρθόδοξοὶ ἐπίσκοποι διώχτηκαν ἀπὸ τίς ἐπισκοπῆς τῶν καὶ ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτὲς Φραγκοπαπάδες. Ἡ σκλαβιὰ τῶν Κρητικῶν εἶνε φοβερή, ἀνυπόφορη.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΝΕΤΩΝ

Σὲ καμμὶ ἄλλη ἑλληνικὴ χώρα ἀπὸ ὅσες ὑποδουλώθηκαν στοὺς Εὐρωπαίους κατακτητὲς δὲν γίνηκαν τόσοι ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν τους. Εἴκοσι-ἑφτά ἐπαναστάσεις ἔκαμαν μέσα στὰ 450 χρόνια, πού βάσταξε ἡ Ἐνετοκρατία στὴν Κρήτη.

Δυστυχῶς οἱ Κρητικοὶ δὲν εἶχαν—δὲν μπορούσαν νὰ ἔχουν—στρατιωτικὲς καὶ ναυτικὲς δυνάμεις ἀρκετὲς γιὰ νὰ τὰ βγάλουν πέρα. Στὴν ἀρχὴ νικούσαν μὰ στὸ τέλος ἀναγκάζονταν νὰ ὑποκύψουν.

Μιὰ ἐπανάσταση τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ἦταν ὁ Ἄλξιος Καλλέργης βάσταξε 18 χρόνια. Ἀρχηγοὶ τῶν Κρητικῶν στὶς ἐπαναστάσεις αὐτὲς γίνονταν ἀπὸ τὶς ἀρχοντικὲς οἰκογένειες, πού ἦρθαν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ν. Φωκᾶ. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἐπανάστασεις αὐτὲς παίρνουν τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχηγῶν : Ἐπανάστασις τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν, τοῦ Σκορδύλη, τῶν Μελισσηνῶν, τῶν Δρακοντοπούλων, τῶν Χορτατσῶν, τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη, τοῦ Λέοντος Καλλέργη, τῶν Ψαρομηλίγγων, τοῦ Καντανολέου κ.λ.π.

Οἱ Ἐνετοὶ μεταχειρίζονταν πολὺ σκληρὰ τοὺς Κρητικούς. Ἄλλοίμονο στοὺς ἐπαναστάτες, πού ἔπεφταν στὰ χέρια τους. Ἄλλους κρεμοῦσαν, ἀφοῦ πρῶτα τοὺς βασάνιζαν καὶ ἄλλους ἔβαζαν στὰ πλοῖά τους κωπηλάτες, πού δὲν ξαναγύριζαν πιά στὴν πατρίδα των. Τὸν Λέοντα Καλλέργη ἀρχηγὸν ἐπαναστάσεως τὸν ἔβαλαν μέσα σ' ἓνα σακκὶ μὲ μιὰ βαρεῖά πέτρα καὶ τὸν πέταξαν ζωντανὸ στὴ θάλασσα. Χιλιάδες ὄρφανὰ παιδιὰ γύριζαν στοὺς δρόμους γυμνά, ξυπόλυτα, καὶ πεινασμένα.

Μὰ ὅσο πιδ σκληροὶ δείχνονταν οἱ Ἐνετοί, τόσο πιδ συχνὲς γίνονταν καὶ οἱ ἐπαναστάσεις. Στὸ τέλος οἱ Ἐνετοὶ κατάλαβαν τὸ λάθος τους καὶ ἄρχισαν νὰ φέρονται καλύτερα. Τοὺς ἐπίτρεψαν νὰχοὺν δικές τους περιουσίες νὰ ἔχουν παπάδες καὶ δεσποτάδες ὀρθόδοξους, νὰ στέλνουν τὰ παιδιά τους στὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας καὶ ἄλλα, πὺν ἔκαμαν κάπως ὑποφερτὴ τὴ ζωὴ τους. Γι' αὐτὸ πέρασαν σχεδὸν 100 χρόνια χωρὶς ἐπανάσταση (1367—1453). Ἐκεῖνα τὰ χρόνια λέγεται, πὺς γράφτηκε ἀπὸ τὸν Κρητικὸ ποιητὴ Κορνάρου τὸ ἔξοχο ποίημα ὁ «Ἐρωτόκριτος» πὺν κάθε Κρητικὸς ἔχει ὑποχρέωση νὰ τὸ διαβάσῃ.

Μὰ κάποτε ἡ συμπεριφορὰ τῶν Ἐνετῶν ὑπαλλήλων γίνηκε πάλι τυραννικὴ καὶ οἱ ἐπαναστάσεις ἄρχισαν πάλι. Δὲν θὰ τις ἐξιστορήσωμε ὅλες γιὰτὶ θὰ χρειάζονταν ὄχι ἓνα, ἀλλὰ πολλὰ βιβλία καὶ θὰ ἐξιστορήσωμε μόνο τὴν τελευταία, τὴν ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου, πὺν γίνηκε στὰ 1570 μ. Χ.

Ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου.— Ἡ τυραννία εἶχε φθάσει τότε στὸ ἀπροχώρητο. Χρειαζόταν πάλι ἐπανάσταση. Οἱ πρόκριτοι τῆς Κρήτης ἔπρεπε νὰ συνεννοηθοῦν. Γι' αὐτὸ τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτη μαζεύτηκαν στὸ Καθολικὸ του στὴν ἄκρη τοῦ Ἀκρωτηρίου Μελέχα. Σ' αὐτὸ τὸ ἐρημικὸ μέρος θὰ μπορούσαν νὰ συζητήσουν ἐλεύθερα χωρὶς νὰ πάρουν εἶδηση οἱ τύρανοὶ των. Ὅλοι ἦταν σύμφωνοι πὺς ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἐπανάσταση. Δὲ συμφωνοῦσαν μόνο, στὸ ποιδὸς ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς καὶ ἄρχισαν νὰ μαλώνουν. Ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ

ὅταν εἶδε, πὼς κινδύνευε νὰ διαλυθῇ ἡ Συνέλευση χω-
ρὶς ἀποτέλεσμα ἔκλεισε ἀπ' ἔξω στερεὰ τὴ θύρα τοῦ
ἡγουμενείου, ὅπου συνεδρίαζαν καὶ τοὺς φώναξε : « Ἡ
θύρα θὰ μείνη κλειστὴ καὶ δὲν θὰ φύγετε ἀπ' αὐτοῦ

Ὁ Γεώργιος Καντανολέος

μέσα, ἂν δὲ συμφωνήσετε . Ὑστερα ἀπὸ πολλὰ συζη-
τήσεις καὶ πολλὰ μαλώματα, ἔκλεξαν ἀρχηγὸ τὸν Γεώρ-
γιο Καντανολέο ἀπὸ τὸ Σέλινο.

Ἡ ἐπανάστασις σὲ λίγο ἀναψε σὲ ὅλη τὴν Κρήτη. Οἱ Ἐνετοὶ διώχτηκαν ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες καὶ κλειστήθηκαν τὰ φρούρια τῶν τριῶν πόλεων, ὅπου τοὺς πολιορκήσαν ἀπὸ τὴ στεριά οἱ ἐπαναστάτες. Λίγο ἀκόμη καὶ θὰ λευθερώνονταν.

Οἱ Ἐνετοὶ εἶδαν, πῶς δὲν μπορούσαν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τὶς δυνάμεις τοὺς καὶ μεταχειρίστηκαν τὸ δόλο. Ἐστειλαν στὸ Καντανολέο, ποῦ εἶχε τὸ στρατηγεῖο τοῦ στα Μεσκλά τῆς Κυδωνίας, ἓνα Φραγκοπαῖ ντυμένο σὰν ὀρθόδοξο παπά. Αὐτὸς πῆγε καὶ βρῆκε τὸν Καντανολέο καὶ τοῦ εἶπε, πῶς τὸν ἔστειλαν οἱ ἄρχοντες τῶν Χανίων γιὰ νὰ τοῦ δηλώσουν, πῶς ἀποφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ γίνουν ὀρθόδοξοι, νὰ συμφιλιωθοῦν μὲ τοὺς ἐπαναστάτες καὶ νὰ κηρύξουν τὴν Κρήτη αὐτόνομη καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν Ἐνετία. Εἶπε ἀκόμη ὁ δόλιος αὐτὸς παπάς, πῶς ὁ ἄρχοντας τῶν Χανίων Δαμολίνος ἔχει τὴν διάθεση νὰ δώσῃ σὲ γάμο τὴν κόρη του Σοφία στὸ γιὸ τοῦ Καντανολέου Πέτρο. Ὁ Καντανολέος ὅσο συνετὸς καὶ ἂν ἦταν, ὅσο δύσπιστος καὶ ἂν ἦταν πάντα στὶς ὑποσχέσεις τῶν Ἐνετῶν, πιάστηκε στὰ δίκτυα τῶν. Πείστηκε στοὺς ὄρκους καὶ στὶς διαβεβαιώσεις τοῦ παπᾶ, ποῦ τὸν νόμισε ὀρθόδοξο καὶ δέχτηκε νὰ γίνῃ ὁ γάμος στ' Ἀληκιανοῦ στὸν πύργο τοῦ Δαμολίνου.

Πεντακόσιοι Κρητικοὶ ἀπὸ τὶς καλύτερες οἰκογένειες πῆγαν στὸ γάμο. Ὁ γάμος γίνηκε κι' ὁ κόσμος εὐχαριστημένος γιὰ τὴ συμφιλίωση τῶρριξε στὸ φαγοπότι καὶ στὸ γλέντι. Ποῦ νὰ ξέρουν, πῶς οἱ Ἐνετοὶ εἶχαν ρίξει στὸ κρασί, ποῦ ἤπιαν οἱ καλεσμένοι ναρκω-

τικό φάρμακο! Μόλις νύχτωσε βρέθηκαν ὅλοι ναρκωμένοι καὶ ἀναίσθητοι. Οἱ Ἐνετοὶ σὰν εἶδαν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ναρκωτικοῦ, ἔκαμαν τὸ συμφωνημένο σύνθημα στοὺς Ἐνετοὺς τῶν Χανίων. Ἄναψαν στὸ πῖο ψηλὸ λόφο φωτιά. Ἀμέσως βγήκε ὁ Ἐνετικὸς στρατὸς καὶ ἦρθε στ' Ἀληζιανοῦ. Σὲ λίγη ὥρα βρέθηκαν δεμένοι χεροπόδαρα ὅλοι οἱ ναρκωμένοι Κρητικοί. Ὁ Καντανολέος καὶ ὁ Πέτρος καὶ μερικοὶ ἄλλοι δὲν εἶχαν ναρκωθῆ, γιατί στὸ κρασί, ποὺ εἶχαν πιῆ αὐτοὶ δὲν εἶχαν βάλει ναρκωτικὸ οἱ Ἐνετοὶ, ἐπειδὴ ἔπιναν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο κρασί. Μὰ τί νὰ κάμουν οἱ δύστιχοι μέσα σὲ τόσο στρατό. Σὰν ἔνοιωσαν τὴν ἀπάτη τράβηξαν τὰ σπαθιά τους, χύμηξαν κατὰ πᾶνω τῶν Ἐνετῶν καὶ σκοτώσαν μερικοὺς, μὰ στὸ τέλος πληγώθηκαν καὶ ἔπεσαν κἄτω μισαποθαμένοι ἀπὸ τὴν πληγὴν. Σκοτώθηκαν στὴ συμπλοκὴ καὶ ἡ Σοφία καὶ ἡ μητέρα της. Οἱ κακόμοιροι αὐτὲς δὲν ἤξεραν τίποτε. Ὁ κακοῦργος σύζυγος καὶ πατέρας τὴν πρόσφερε θυσία γιὰ τοὺς σκοποὺς τῶν Ἐνετῶν.

Ἐκεῖ στὰ δένδρα τοῦ κήπου κρέμασαν οἱ Ἐνετοὶ τὸν Καντανολέο, τὸ γυιό του τὸν Πέτρο, τὸν ἀδερφό του καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους. Τοὺς ἄλλους τοὺς κρέμασαν σὲ δένδρα κοντὰ στοὺς δρόμους, ποὺ φέρνουν στὰ Χανιά ἀπὸ τὴν Κίσσαμο, τὸ Σέλινο, καὶ τὸν Ἀποκόρωνα, γιὰ νὰ βλέπουν οἱ διαβάτες, πόσο σκληρὰ τιμωροῦν οἱ Ἐνετοὶ ἐκείνους, ποὺ ἐπαναστατοῦν ἐναντίο τους.

Ἡ ἐπανάστασις ἔτσι σβύστηκε. Εἶνε ἀφάνταστα τὰ μαρτύρια τῶν Κρητικῶν σὲ κεῖνα τὰ χρόνια. Ὁ ἀπάν-

φρωπος διοικητῆς τῆς Κρήτης προκήρυξε, πὼς τότε μόνο μπορεῖ ἕνας ἐπαναστάτης νὰ σώσῃ τὸ κεφάλι του, ὅταν φέρῃ καὶ παρουσιάσῃ στὴν Ἀρχὴ τὸ κεφάλι ἄλλου ἐπαναστάτη. Καὶ ἔβλεπε κανεῖς τότε γέροντες γονεῖς νὰ παρακαλοῦν καὶ νὰ υποχρεῶνουν τὰ παιδιά τους νὰ τῶν κόψουν τὸ κεφάλι των νὰ τὸ πάνε στὸν τύραννο, γιὰ νὰ γλυτώσουν τὸ δικό τους. Φρίκη!

Δὲν πέρασαν πολλὰ χρόνια ἀπὸ τότε (1592) καὶ ἀσθένειες τρομερῆς καὶ σεισμοὶ τρομαχτικοὶ κατὰστρεψαν τὴν Κρήτη. Λὲς καὶ ἡ θεία Πρόνοια ἤθελε νὰ γλυτώσῃ τὸν πολυβασανισμένο αὐτὸ λαὸ ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν Ἑνετῶν. Ἀπὸ 700 χιλιάδες κατοίκους, πού εἶχε ἡ Κρήτη στὴν ἐποχὴ τῶν Βυζαντινῶν, ἔμειναν μόνο 184 χιλιάδες καὶ αὐτοὶ σὲ ἐλεεινὴ κατάστασι.

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Οἱ Τοῦρκοι κυριεύουν τὴν Κρήτη.

Οἱ Τοῦρκοι ἦταν λαὸς πολεμικός. Ἐκίνησαν ἀπὸ τὸ Τουρκεστὰν τῆς Ἀσίας καὶ προχώρησαν πρὸς τὴν Εὐρώπη. Στὰ 1453 κυρίεψαν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ σὲ λίγα χρόνια κατὰχτησαν ὅλες τὶς χῶρες, πού ἀπλώνονταν πρωτύτερα τὸ Βυζαντιακὸ κράτος, κ' ἔφθασαν ὡς τὴν Αὐστρία. Μόνο τὴν Κρήτη δὲν εἶχαν ὑποτάξῃ, γιὰ τὴν κρατοῦσαν οἱ Ἑνετοί, πού εἶχαν στόλο πολὺ πιδ ἰσχυρὸ ἀπὸ τὸν Τουρκικόν.

Σὰν ἔπαψαν ὅμως οἱ Τοῦρκοι τοὺς πολέμους, γιὰ τὴν οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης φοβήθησαν κ' ἔκαμαν συν-

θῆκες μὲ τούς Τούρκους, ὁ νοῦς των στράφηκε πρὸς τὴν Κρήτη.

Κατάληψη τῶν Χανίων.— Στὰ 1645 τὰ Τουρκικὰ πλοῖα ἀποβίβασαν στὴν παραλία τῆς Κισσάμου, ἐκεῖ πού εἶνε σήμερα ἡ κωμόπολις Κολυμπάρι 40 χιλιάδες στρατό.

Οἱ Ἐνετοὶ βρέθηκαν ἀπροετοίμαστοι γιατί ὑπῆρχε συνθήκη φιλίας μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων καὶ ἔτσι οἱ Τούρκοι δὲν βρῆκαν σπουδαία ἀντίσταση καὶ ἔφθασαν ἀμέσως στὰ Χανιά καὶ τὰ πολιορκήσαν. Ἐνα μικρὸ μέρος τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἔμειναν στὸ νησάκι Θεοδωροῦ, πού εἶχε δυὸ φρούρια καὶ πού τὰ ὑπερασπιζόταν Ἐνετικὴ φρουρὰ ἀπὸ 30 ἄνδρες. Ἡ φρουρὰ αὐτὴ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἀμυνθῆ καλύτερα παραίτησε τὸ ἓνα φρούριο, κλείστηκε στὸ πιὸ δυνατὸ καὶ πολεμοῦσε γενναϊότατα. Σὰν εἶδαν ὅμως πὼς τούς ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντισταθοῦν πιά, ἀποφασίζουν νὰ θυσιάσθωσιν ὅλοι, ἀφοῦ σκοτώσουν ὅσο μπορέσουν περισσότερους ἐχθρούς. Ἄνοιξαν λοιπὸν τὴν πόρτα τοῦ φρουρίου γιὰ νὰ παραδοθῶσιν τάχα. Οἱ Τούρκοι ἀκράτητοι ὤρμησαν μέσα γιὰ νὰ αἰχμαλωτίσουν τὴ φρουρὰ. Οἱ Ἐνετοὶ βάζουν φωτιά στὴν μαρουταποθήκη. Ἐνας τρομαχτικὸς κρότος ἀκούστηκε κι' ἓνα μαῦρο σύννεφο καπνοῦ καὶ σκόνης σηκώθηκε ψηλά. Τὸ φρούριο, ἢ ἡρωϊκὴ φρουρὰ καὶ πάρα πολλοὶ Τούρκοι τινάχτηκαν στὸν ἄερα.

Στὰ Χανιά οἱ Τούρκοι βρῆκαν μεγάλη ἀντίσταση. Κρητικοὶ καὶ Ἐνετοὶ λησιμόνησαν ἀμέσως τὴν παλιὰ ἔχθρα καὶ ἀδελφωμένοι πιά ἀπόκρουαν τὶς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων. Γύρω στὴν πόλη ἔστεσαν οἱ Τούρκοι πολλὰ

κανόνια. Καὶ ἀπὸ τῆ στεριά καὶ ἀπὸ τῆ θάλασσα μέρα καὶ νύχτα ἔπεφταν βροχὴ τὰ βόλια στὴν πόλιν μέσα. Οἱ Τοῦρκοι ἀνοίγαν ὑπόγειες τρύπες—ὑπονόμους--κ' ἔφθναν ὡς τὰ θεμέλια τοῦ φρουρίου. Ἐβαζαν ἐκεῖ μερικὰ βαρέλια μαροῦτι τοῦδιναν φωτιὰ καὶ χαλοῦσαν σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος τὸ φρούριο. Ἀμέσως οἱ Τοῦρκοι ὠρμούσαν νὰ μποῦν μέσα ἀπὸ τὸ χάλασμα· μὰ οἱ χριστιανοὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες τοὺς κατάκοβαν κ' ἔφραζαν μὲ πέτρες καὶ μὲ ξύλα τὸ χάλασμα στὴ σπιγμῆ. Μὰ τί νὰ κάμουν χίλιοι μαχητὲς σὲ τόσο πλῆθος. Ὑστερα ἀπὸ 57 ἡμερῶν πολιορκία, παράδωκαν τὴν πόλιν στοὺς Τούρκους μὲ τὴ συμφωνία νὰ φύγουν ὅσοι θέλουν, μὲ τὰ ὄπλα των καὶ τὰ πράγματά των, ὅσα θὰ μπορούσαν νὰ πάρουν.

Οἱ Τοῦρκοι στὴ συμφωνία ποὺ γίνηκε ἀνέλαβαν τὴν ὑποχρέωση νὰ μὴν κακομεταχειρισθοῦν τοὺς Κρητικοὺς, ποὺ θὰ θέλαν νὰ μείνουν. Μὰ οἱ Τοῦρκοι βάρβαροι καὶ ἄγριοι ὅπως ἦταν, δὲ σεβάσθησαν τὴ συνθήκη ποὺ ὑπόγραψαν. Ἦταν ἐξωργισμένοι γιατί ἔχασαν τὴν πολιορκία αὐτὴ 25 χιλιάδες στρατὸ καὶ ρίχτηκαν σὰ ἄγρια θηρία στοὺς χυρὶς ὄπλα χριστιανούς καὶ ἄλλους σκοτώσαν καὶ ἄλλους σκλάβωσαν. Τὶς ἐκκλησίαις τὶς ἔκαμαν ὅλες τζαμιὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πιὸ μικρὴ (τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων.)

Κατάληψη τοῦ Ρεθύμνου.— Σὰν ξεκουράστηκαν λίγες μέρες οἱ Τοῦρκοι στὰ Χανιά, προχώρησαν γιὰ νὰ καταλάβουν καὶ τὴν ἄλλη Κρήτη. Κατάστρεψαν καὶ λεηλάτησαν τὸν Ἀποκόρωνα κ' ἔφθασαν στὸ Ρεθύμνο. Κ' ἐδῶ βρῆκαν μεγάλη ἀντίσταση, μὰ οἱ Τοῦρκοι

κατώρθωσαν χωρίς πολλή δυσκολία νὰ καταλάβουν τὴν πόλη, γιατί τὰ φρούρια της δὲν ἦταν πολὺ ὀχυρά. Ἡ φρουρά τότε τραβήχτηκε στὴν ἀκρόπολη, τὴ Φορτέτζα, μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ πολεμήσῃ, ἴσαμε νὰ ὑπάρχῃ ἕνας πολεμιστής. Μὰ ἡ πανοῦκλα ἄρχισε νὰ θεορίζῃ ἀλύπητα τοὺς πολεμιστὲς τῆς Φορτέτζας καὶ ὕστερα ἀπὸ 24 ἡμερῶν ἀντίσταση παραδόθηκαν στοὺς Τούρκους μὲ τοὺς ἴδιους ὅρους, πὺν παραδόθηκαν καὶ στὰ Χανιά. Ὅσοι δὲν θέλησαν νὰ μείνουν πῆγαν στὸ Ἡράκλειο. Κι' ἐδῶ οἱ Τοῦρκοι φέρθηκαν, ὅπως καὶ στὰ Χανιά. Τὴν κόρη ἑνὸς πατᾶ μὲ ὠραιότατη κοπέλα τὴ σκλάβωσαν καὶ τὴν ἔστειλαν δῶρο στὸ Σουλτάνο, τὸ βασιλιὰ τῶν Τούρκων. Αὐτὸς τὴν πῆρε γυναῖκα του, μ' αὐτὴ καὶ βασίλισσα, πὺν γίνηκε δὲν ἦταν εὐχαριστημένη καὶ πάντα λαχταροῦσε τοὺς δικούς της καὶ τὴν πατρίδα της.

Πολιορκία καὶ κατάληψη τοῦ Ἡρακλείου.

Σὰν κυρίεψαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ρέθυμνο προχώρησαν νὰ καταλάβουν καὶ τὸ Ἡράκλειο, τὸ Μεγάλο Κάστρο, ὅπως τ'όλεγον τότε. Οἱ Ἐνετοὶ μαζὶ μὲ τοὺς Κρητικούς προσπάθησαν νὰ τοὺς κόψουν τὸ δρόμο τους στὸ Μυλοπόταμο, μὰ δὲ μπόρεσαν καὶ κλείστηκαν καὶ αὐτοὶ στὸ ἀπόρθητο φρούριό τους. Ἡξεραν οἱ Τοῦρκοι, πὺς δὲ θὰ μποροῦσαν μὲ τίς δυνάμεις, πὺν εἶχαν νὰ κυριέψουν τὸ Ἡράκλειο καὶ δὲν ἔκαμαν ἐπίθεση, ἕως οἷου τοὺς ἔρθῃ καὶ ἄλλος στρατὸς καὶ ἄλλα κανόνια. Στὸ μεταξὺ ἀσχολήθηκαν νὰ ὑποτάξουν τίς ἐπαρχίες. Ἡ ἀντίσταση, πὺν βρῆκαν στίς ἐπαρχίες ἦταν μεγάλη καὶ οἱ ζημιές, πὺν ἔπαθον φοβερές, ἀλλὰ στὸ τέλος τίς ὑπόταξαν ὅλες ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Σφακιά καὶ τὴ Σητεία.

Γύρω ἀπὸ τὴ πόλη ἔκαμαν πολλὰ ὀχυρώματα καὶ πυροβολεῖα καὶ κανονιοβολοῦσαν τὴν πόλη ἀδιάκοπα. Ἔθεσαν κ' ἐδῶ σ' ἐνέργεια τὶς ὑπονόμους, μὰ ἡ ἡρωϊκὴ φρουρὰ κατώρθωνε πάντα νὰ ἀποκρούη τὶς τρομερὲς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων. Ὑστερα ἀπὸ τριῶν μηνῶν πολιορκία οἱ Τούρκοι ἀναγκάστηκαν νὰ τραβηχτοῦν μακριὰ καὶ νὰ ὀχυρώσουν ἓνα μέρος περιμένοντες ἐπι-κουρίες. Τὸν ἐπόμενο χρόνο ἔκαμαν ξαφνικὰ μὰ ἐπί-θεση κατὰ τοῦ Ἡρακλείου, μὰ καὶ πάλι ἀποκρούστηκαν ἀφοῦ ἔχασαν 10 χιλιάδες στρατιῶτες. Κλείστηκαν πάλι στὸ ὀχυρωμένο στρατόπεδό τους καὶ περίμεναν βοή-θειες. Μὰ οἱβοήθειες ἀργοῦσαν νὰρθοῦν γιατί ὁ Ἐνετικὸς στόλος βούλιαξε κ' αἰχμαλώτισε πολλὰ Τουρκικὰ πλοῖα φορτωμένα στρατό, τροφὲς καὶ πολεμοφόδια. Ἔτσι περνοῦσαν τὰ χρόνια καὶ οἱ Τούρκοι δὲν τολμοῦσαν νὰ ἐπαναλάβουν τὴν ἐπίθεση κατὰ τοῦ Ἡρακλείου. Τῶβα-λαν ὁμως πείσμα νὰ κυριέψουν τὸ Ἡράκλειο καὶ νὰ διώξουν ὀλότελα τοὺς Ἐνετοὺς ἀπὸ τὴν Κρήτη. Καὶ στὰ 1666 κατέβασαν στὴν Πελοπόννησον 40 χιλιάδες στρατό, ποὺ σιγὰ σιγὰ καὶ κρυφὰ κατώρθωσαν νὰ τὸν περάσουν στὴν Κρήτη. Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς φθάνει τώρα τὶς 70 χιλιάδες καὶ ἔχει στρατάρχη τὸ Μέγα Βε-ζύρη δηλ. τὸν Πρωθυπουργὸ τῆς Τουρκίας.

Μὰ καὶ οἱ πολιορκούμενοι δὲν κάθονταν ἀργοί. Ἐπιδιώρθωσαν τὰ φρούρια, ὅσο μπόρεσαν πιδ καλά. Ζήτησαν κ' ἔλαβαν ἀπὸ τὴν Ἐνετία στρατό, ὄπλα, πο-λεμοφόδια καὶ τρόφιμα. Ὅλη ἡ Εὐρώπη συγκινήθηκε ἀπὸ τὸν τρομερὸ αὐτὸ ἀγῶνα καὶ πολλοὶ ἐθελοντὲς ἦρθαν νὰ πολεμήσουν στὸ Ἡράκλειο. Ἡ Γαλλία ἔστει-

λε μιὰ φορὰ 7 χιλιάδες καὶ ἄλλη φορὰ 16 χιλιάδες στρατιῶτες μὲ ἀξιωματικούς ποὺ φημίζονταν γιὰ τὴν ἀνδρεία καὶ τὴν πολεμικὴ τους τέχνη.

Ὁ πόλεμος γίνεται τώρα πῶς τρομερός. Οἱ πολιορκούμενοι ἐνισχυμένοι τόσο πολὺ ἀποφασίζουν νὰ κάμουν ἐξόρμηση καὶ νὰ κατακόψουν ἢ νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Τούρκους. Καὶ μιὰ μέρα κατὰ τὰ ξημερώματα ξεχύνονται ἀκράτητοι σὰ χείμαρρος, μὲ τὰ σπαθιά στὸ χέρι ἀπὸ τις πόρτες τοῦ φρουρίου. Οἱ Τούρκοι ἀντιστέκονται γερά, μὰ οἱ Χριστιανοὶ μανιασμένοι τοὺς κόβουν καὶ προχωροῦν. Ἄξαφνα τὸ μπαρούτι ποῦχαν πάρει μαζί τους πέρνει φωτιά καὶ σκοτώνει πολλοὺς. Ὅσοι εἶχαν ξεμακρύνει δὲν ἤξεραν τί γίνηκε. Νόμισαν, πὼς ὅλο τὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τους εἶχεν ὑπόνομους καὶ πὼς σὲ λίγο ὅλοι θὰ τινάσσονταν στὸν ἀέρα.

Ἡ σκέψη αὐτὴ τοὺς δέιλιασε καὶ ὀπισθοχώρησαν. Οἱ Τούρκοι ἀναθάρρησαν, τοὺς κυνήγησαν καὶ σκότωσαν πολλοὺς. Σκοτώθηκαν σ' ἐκείνη τὴ σύγχυση καὶ οἱ καλύτεροι ἀξιωματικοί. Παρὰ λίγο μάλιστα νὰ μποῦν ἐκείνη τὴ μέρα οἱ Τούρκοι στὸ Ἡράκλειο.

Ἐπειὴ ἀπὸ τὴν ἀποτυχία αὐτὴ οἱ Γάλλοι ἔφυγαν κ' ἔμειναν μόνοι οἱ Ἑνετοὶ μὲ τοὺς Κρητικούς. Ἡ κατάστασις ἦταν ἀπελπιστική. Τὰ φρούρια εἶχαν καταστήσει σωρὸς ἀπὸ πέτρες καὶ χώματα. Πολεμιστὲς εἶχαν μείνει μόνο 4 χιλιάδες κα' αὐτοὶ ἐξαντλημένοι καὶ πληγωμένοι οἱ πῶς πολλοί. Ὁ Βεζύρης τοὺς κάνει προτάσεις νὰ παραδοθοῦν, μ' αὐτοὶ οὔτε νὰ τις συζητήσουν δέχονται. Τοῦ ἀπαντοῦν, πὼς ὅταν θὰ μπῆ στὴν πόλη

θά βρῆ χαλάσματα καὶ πτώματα. Ἡ ἀπάντησις ἐξοργίζει τὸν Τοῦρκο στρατάρχη καὶ διατάσσει ἀδιάκοπο κανονιοβολισμό. Τὰ χαλάσματα τοῦ φρουρίου εἶνε τὸσο πολλὰ, πὺν δὲν μποροῦν πιά οἱ πολιορκούμενοι, οὔτε νὰ τὸ ἀναγεμίσουν οὔτε νὰ τὰ προφυλάξουν. Οἱ δρόμοι καὶ οἱ πλατεῖες εἶνε γεμάτα βόλια καὶ πτώματα. Ὁ Βεζύρης προτείνει καὶ πάλι τὴν παράδοσιν μὲ τιμητικούς ὄρους.

Τοὺς προτείνει νὰ παραδώσουν τὸ Ἡράκλειον καὶ ὅλη τὴν Κρήτην ἐκτὸς ἀπὸ τὰ νησάκια τῆς Σούδας, Γραμπούσας, καὶ Σπιναλόγγας καὶ νὰ φύγουν, ἂν δὲν θέλουν νὰ μείνουν, μὲ τὰ ὅπλα τους καὶ μὲ τὰ πράγματά τους. Οἱ πολιορκούμενοι δέχονται. Οἱ Ἑνετοὶ ἀποφασίζουσιν νὰ φύγουν ὅλοι, μὰ καὶ οἱ Κρητικοί, πὺν γνώριζαν πὺς φέρνονται οἱ Τοῦρκοι στοὺς ὑπηκόους των ἔφυγαν καὶ αὐτοὶ μὲ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ σκορπίστηκαν εἰς τὴν Ἐφτάνησον, εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς ἄλλα μέρη. Καὶ ὅταν ὕστερον ἀπὸ 12 μέρη—ἔτσι εἶχαν συμφωνήσει—μπῆκαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν πόλιν, δὲ βρῆκαν παρὰ τὰ χαλάσματα, μερικὸς γέρος, δυὸ παπάδες καὶ τρεῖς Ἰσραηλιτῆς, ὅλους ὅλους τριάντα ἀνθρώπους. Φριχτὴ ἐρήμωσι!

Ἡ πολιορκία τοῦ Ἡρακλείου εἶνε ἀπὸ τὰ πῶς σημαντικὰ γεγονότα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας. Βάστηξε ἀπὸ τὸ 1648 ἕως τὸ 1669 δηλαδὴ 21 χρόνια. Θυσίασθησαν 118 χιλιάδες Τοῦρκοι καὶ 30 χιλιάδες χριστιανοὶ καὶ ξοδεύτηκαν ἀνυπολόγιστα χρηματικὰ ποσά. Ἡ Ἑνετία τὸσο ξαντλήθηκε ἀπ' αὐτὸ τὸν πόλεμον, πὺν δὲν μπόρεσε νὰ ξανάβρῃ πιά τὴν παλιὰ τῆς δύναμιν. Ἄρχισε

ἀπὸ τότε νὰ παρακμάζη, γιατί ἠθέλε νὰ στηρίξει τὴν κυριαρχία της στὴ βία καὶ στὴν τυραννία, πὺ εἶνε τὰ πιδ κακὰ θεμέλια σ' ἓνα κράτος.

Ἡ Κρήτη κυβερνήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς 460 χρόνια.

Ἡ Κρήτη κάτω ἀπὸ τὸν Τουρκικὸ ζυγὸ.

Ἄ Ο Τουρκικὸς ζυγὸς ἦταν πολὺ πιδ βαρὺς ἀπὸ τὸν Ἑνετικὸ. Οἱ ἄνδρες, πὺ εἶχαν ἡλικία πάνω ἀπὸ 18 χρόνια, ἔπρεπε νὰ πληρώνουν ἓνα πολὺ βαρὺ φόρο, πὺ λεγόταν *χαράτσι*. Κάθε χριστιανὸς δηλαδὴ, γιὰ νάχη τὸ δικαίωμα νὰ ζῆ, ἔπρεπε νὰ πληρώνη κάθε χρόνο ἓνα ὠρισμένο χρηματικὸ ποσὸ, πὺ ἰσοδυναμοῦσε μὲ 1000 ἕως 1500 δραχμὲς σημερινές. Σὲ ὅποιαδήποτε στιγμή, μποροῦσε ὅποιοσδήποτε Τοῦρκος νὰ ζητήση τὴν ἀπόδειξη τῆς πληρωμῆς τοῦ χαρατισιοῦ καὶ ἂν δὲν τὴν εἶχε ὁ *ραγιάς*—ἔτσι ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι τοὺς χριστιανοὺς—εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ κόψη τὸ κεφάλι, Γι' αὐτὸ οἱ χριστιανοὶ ἔλεγαν τὸ φόρο αὐτὸ *κεφαλικὸ φόρο*.

Παιδομάζωμα.—Εὐθὺς ὡς κατάλαβαν οἱ Τοῦρκοὶ τὴν Κρήτη μάζεψαν ὅλα τ' ἀγόρια ἀπὸ δύο ἕως πέντε χρονῶν. Στὴν ἀρχὴ μάζεψαν 15 χιλιάδες τέτοια καὶ τ' ἀνάτρεψαν σὲ ξεχωριστοὺς στρατῶνες. Τοὺς ἔλεγαν, πὺς ὁ πατέρας των ἦταν ὁ Σουλτάνος καὶ τ' ἀνάτρεψαν μὲ τέτοιο τρόπο, πὺ γίνονταν, ὅταν μεγάλωναν, οἱ πιδ φανατικοὶ Τοῦρκοι. Ἀπὸ τέτοιους σχηματίσθηκαν τὰ ἄγρια τάγματα τῶν Γιαννιτσάρων. Τὸ παιδομάζωμα αὐτὸ γινόταν κάθε χρόνο καὶ ἔτσι μὲ τὸν καιρὸ, ὅλος ὁ Τουρκικὸς

στρατός, πού ἦταν στὴν Κρήτη, ἀποτελέστηκε ἀπὸ Γιαν νισάροϋς.

Ἄλλα δεινοπαθήματα.—Τὰ πιὸ μεγάλα καὶ τὰ πιὸ εὐφορα κτήματα τὰ πῆραν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς καὶ τᾶκαμαν δικά τους.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης πού δέχτηκαν νὰ μείνουν, γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὰ κτήματά τους, ἀλλαξοπίστησαν. Οἱ Τοῦρκοι ἠθέλαν νὰ κάμουν τὴν Κρήτη χώρα μὲ Τουρκικὸ πληθυσμὸ μονάχα, γιὰ νὰ τὴν ἔχουν γερὸ φράχτη ἀπὸ τὸ νότιο μέρος τοῦ μεγάλου κράτους των. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰ τὴν Κρήτη ἔδειξαν τόση ἐπιμονὴ γιὰ νὰ τουρκέψουν ὅλο τὸν πληθυσμὸ τῆς. Μὰ δὲν πέτυχαν τὸ σχέδιό τους. Οἱ πιὸ ὀλιγόπιστοι καὶ πιὸ συμφεροντολόγοι ἔγιναν Τοῦρκοι. Αὐτοὺς τοὺς ὠνόμαζαν οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι **Μπουρμάδες** ἢ **Μουρτάτες** καὶ δὲν τοὺς εἶχαν σὲ καμμιὰ ὑπόληψη. Τοὺς περιφρονοῦσαν ὅπως καὶ τοὺς ἄξιζε. Ἄλλοι ἦταν στὸ φανερὸ Τοῦρκοι καὶ στὸ κρυφὸ χριστιανοὶ. Αὐτοὶ λέγονταν **Δινοβάμβακοι** καὶ ὠφέλησαν πολὺ γιὰ τὴν προστάτεψαν τοὺς χριστιανοὺς σὲ πολλὰ δυσκολὰ περιστάσεις. Ἄλλοι γιὰ νὰ γλυτώσουν τὴ ζωὴ τους καὶ τὴν πίστη τους, ἔφυγαν σὲ ἄλλες χώρες. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς βγῆκαν στὰ Σφακιά, ὅπου δὲν πατοῦσε Τουρκικὸ πόδι. Οἱ Σφακιανοὶ σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια ζοῦσαν σχεδὸν ἐλεύθεροι. Μόνον ἓνα μικρὸ φόρο πλήρωναν στὴ μητέρα τοῦ Σουλτάνου καὶ αὐτὸν τὸν ἔστελναν μὲ δικούς των ἀνθρώπους. Ἄλλοίμονο σὲ κείνους ποῦ μείναν κοντὰ τους πιστοὶ στὴ θρησκεία τους. Ἐργάζονταν μέρα καὶ νύχτα

στις δουλειές τῶν Τούρκων, πού γιά τήν παραμικρή ἀφορμή τοὺς βασάνιζαν καὶ τοὺς σκότωναν. Σὲ πολὺ λίγους ἄφησαν τὰ πιὸ ἄγωνα κτήματα νὰ τὰ ἐργάζωνται γιά δικὰ τους, μὰ κι' ἀπ' αὐτὰ ἔπαιρναν φόρο, τὸ ἓνα πέμπτο ἀπὸ τὰ φτωχὰ εἰσοδήματά των. Ἀλλὰ καὶ κεῖνο τὸ λίγο πού τοὺς ἔμενε ὕστερα ἀπὸ τὸ φόρο τοὺς τῶ-παιρναν οἱ Τούρκοι μὲ τὴ βία. Ἔτσι ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὴν κακοπέραση ἔγιναν ἀγνώριστοι.

— «Ἔτσι τοὺς θέλομε, ἔλεγαν οἱ Τούρκοι, γιά νὰ μὴ μπορέσουν ποτέ τους νὰ σηκώσουν κεφάλι.

Μὰ καὶ πάλι οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἄφηναν ἀνεκδίκητα ὅσα τοὺς ἔκαναν οἱ Τούρκοι. Οἱ πιὸ γεροὶ ἀπ' αὐτοὺς πήγαιναν στὰ Ἐνετικὰ Φρούρια τῆς Σούδας, τῆς Σπιναλόγγας καὶ τῆς Γραμβούσας, καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐξωρμοῦσαν τὴν νύχτα καὶ σκότωναν πολλοὺς Τούρκους καὶ πρὸ πάντων ἐκείνους πού μάθαιναν, πῶς βασάνιζαν πολὺ τοὺς Χριστιανούς. Οἱ Τούρκοι ὅμως ὕστερα ἀπὸ κάμποσα χρόνια, κατάλαβαν καὶ τὰ νησιὰ αὐτά.

Η ΚΡΗΤΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΙ

Ἐπανάσταση τοῦ Δασκαλογιάννη

Στὰ 1770 ἐπαναστάτησαν κατὰ τῆς Τουρκίας ὅλοι οἱ Ἕλληνες. Τοὺς ὑποσχέθηκε ἡ Ρωσσία, πῶς θὰ ἔστειλε τὸ στόλο της καὶ ὄπλα νὰ τοὺς βοηθήσῃ.

Στὰ Σφακιά ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἦταν ἀρχηγὸς ὁ Δασκαλογιάννης. Ἦταν ἄντρας μὲ πολλὰ προτερήματα. Φρόνιμος, γραμματισμένος καὶ πλούσιος. Εἶχε πλουτή-

σει ἀπὸ ἐμπόριο τῆς θάλασσης. Εἶχε δικά του ἐμπορικὰ πλοῖα μὲ τὰ ὁποῖα ταξίδευε συχνὰ σὲ ἄλλες χώρες. Ὁταν μιὰ φορὰ βρέθηκε στὴ Μάνη, ἔμαθε, πὼς σὲ λίγο θὰ ἐπαναστατοῦσαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες καὶ πὼς θὰ λάβουν βοήθεια ἀπὸ τὴ Ρωσσία, πού καὶ αὐτὴ θὰ κηρύξη τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Τουρκίας.

Συνενοήθηκε μὲ τοὺς ἐκεῖ καπετανέους καὶ ὅταν ἦρθε στὰ Σφακιά ἐκάλεσε σὲ σύσκεψη τοὺς πρόκριτους καὶ τοὺς εἶπε, πὼς θεωρεῖ κατάλληλη τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπαναστατήσῃ καὶ ἡ Κρήτη.

Οἱ Σφακιανοὶ πού πονοῦσε ἡ ψυχὴ των νὰ βλέπουν τί ὑπόφεραν οἱ χριστιανοὶ τῆς ἄλλης Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἔκριναν πὼς εἶχαν ὑποχρέωση νὰ βοηθήσουν στὸ ξεσκλάβωμα τῶν ἄλλων. Αὐτοὶ ζοῦσαν ἐκεῖ πάνω στὰ βουνά τους σχεδὸν ἐλεύθεροι, μ' αὐτὸ δὲν τοὺς ἐμπόδιζε νὰ ἀρπάξουν τὰ ὄπλα τους καὶ νὰ ἐπαναστατήσουν. Εἶχε συνεννοηθῆ ὁ Δασκαλογιάννης μὲ τὸν ἀπεσταλμένο τῆς Ρωσσίας νὰ κατεβοῦν οἱ χριστιανοὶ νὰ πολιορκήσουν τὰ Χανιά καὶ ὁ Ρωσικὸς στόλος θὰ τὰ βομβάρδιζε ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ ἔτσι θὰ τὰ κυρίευαν. Γι' αὐτὸ οἱ ἐπαναστάτες χτύπησαν πρῶτον τοὺς Τούρκους στὸν Ἀποκόρωνα καὶ στὴν Κυδωνία κ' ἔφτασαν στὴν Μαλάξα ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ περιμεναν νὰ ἐμφανισθοῦν τὰ Ρωσικὰ πλοῖα. Μὰ οἱ Ρῶσοι γέλασαν τοὺς Ἕλληνες. Μόλις ἔκαμαν μιὰ ναυμαχία στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μὲ τοὺς Τούρκους καὶ κατέστρεψαν τὸ στόλο τους, ἔφυγαν στὴ Ρωσσία καὶ παραίτησαν τοὺς Ἕλληνες στὴν τύχη των.

Ἡ μανία τῶν Τούρκων ξέσπασε ἄγρια στοὺς δυ-

στυγισμένους Έλληνες. Η Πελοπόννησος πρὸ πάντων ἔπαθε τὴν πιὸ μεγάλη καταστροφή.

Καὶ στὴν Κρήτη οἱ Τοῦρκοὶ σὰν εἶδαν, πῶς δὲν εἶχαν πιὰ νὰ φοβηθοῦν ἀπὸ τοὺς Ρώσσοις, ἀποφάσισαν νὰ πατήσουν τὰ ἔως τότε ἀπάτητα Σφακιὰ καὶ νὰ τιμωρήσουν σκληρὰ τοὺς Σφακιανούς. Αὐτοὶ ὁμῶς πρόλαβαν κ' ἔπιασαν ὅλα τὰ στενὰ καὶ δὲν ἄφιναν τοὺς Τούρκους νὰ περάσουν. Ὅχτὼ μέρες μάχονταν σὰν ἄλλοι Σπαρτιάτες στὶς Θερμοπύλες. Χιλιάδες τουρκικὰ πτώματα σωριάστηκαν σὲ κεῖνα τὰ στενὰ, μὰ στὸ τέλος κατώρθωσαν μερικοὶ Τοῦρκοὶ νὰ περάσουν ἀπὸ ἀφύλακτα μονοπάτια καὶ νὰ χτυπήσουν τοὺς Σφακιανούς ἀπὸ πίσω. Σέρθηκαν τότε πίσω οἱ Σφακιανοὶ καὶ πολεμοῦντες καὶ πολεμούμενοι ἔπιασαν ἄλλες θέσεις, πὺν δὲν ἦταν τόσο βοηθητικὲς σὰν τὶς πρῶτες. Μὰ εἶνε τόσο λίγοι—1700—καὶ οἱ Τοῦρκοὶ 20 χιλιάδες!

Οἱ Σφακιανοὶ προσπαθοῦν νὰ σώσουν τὰ γυναικόπαιδά τους στὰ καράβια των, πὺν εἶνε ἀραγμένα στὸ λιμάνι τοῦ Λουτροῦ. Οἱ Τοῦρκοὶ ὁμῶς καταφθάνουν καὶ προσπαθοῦν νὰ αἰχμαλωτίσουν τὰ γυναικόπαιδα. Οἱ Σφακιανοὶ δὲν πυροβολοῦν πιά ἔρχονται στὰ χέρια μὲ τοὺς Τούρκους· δουλεύουν μόνο τὰ μαχαίρια. Σὲ κείνη τὴν τρομερὴ συμπλοκὴ κοντὰ στὸ Λουτρό, σκοτώθηκαν 300 Σφακιανοὶ καὶ 1000 Τοῦρκοὶ. Τὰ γυναικόπαιδα ὁμῶς πρόλαβαν καὶ μπῆκαν στὰ πλοῖα ἐκτὸς ἀπὸ ἑκατὸ πάνω κάτω, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ δύο του κόρες.

Οἱ Τούρκοὶ μὲ ὅλες τὶς καταστροφές, πὺν πάθαιναν ἀπὸ τὰ λεοντόκαρδα παλληκάρια τῶν Σφακιῶν δὲν

ἐννοοῦσαν νὰ φύγουν. Ἦθελαν νὰ ἐρημώσουν ἐντελῶς τὰ Σφακιά. Σὲ ὅσα χωριά μπήκαν, χάλασαν τὰ σπίτια καὶ ἔκοψαν τὰ δένδρα. Τοὺς ἐπαναστάτες τοὺς κυνήγησαν, ὡς τὶς πιδὸ ψηλὲς κορφὲς τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Καὶ μόνο ὅταν μπήκε ὁ χειμῶνας σέρθηκαν στὰ χαμηλότερα μέρη καὶ εἰδοποίησαν τοὺς Σφακιανούς, πὼς ἂν παραδοθῆ ὁ ἀρχηγὸς τῶν ὀ Δασκαλογιάννης, θάφευγαν ἀπὸ τὸν τόπο τους καὶ θὰ τοὺς ἄφιναν ἡσυχους.

Ὁ Δασκαλογιάννης βλέποντας, πὼς ἡ ἐξακολούθησι τοῦ πολέμου θάφερεν τέλεια καταστροφή καὶ σὲ ἐκείνους τοὺς λίγους ποῦμεναν ἀκόμη καὶ ποὺ κρύβονταν στίς σπηλιὰς καὶ στοὺς γκρεμοὺς τῶν βουνῶν, πῆγε καὶ παραδόθηκε στοὺς Τούρκους. Ὑπογράφηκε τότε συνθήκη, πὼς οἱ Σφακιανοὶ θ' ἀναγνωρίζουν στὸ ἐξῆς τὸ Τουρκικὸ κράτος, πὼς θὰ πλήρωναν κάθε χρόνο γιὰ δεῖγμα τῆς ὑποταγῆς τῶν 5 χιλιάδες γρόσια φόρο καὶ οἱ Τούρκοι, πὼς δὲ θὰ σκότωναν τὸ Δασκαλογιάννη καὶ τοὺς ἀδελφούς του παρὰ θὰ τοὺς κρατοῦσαν ἔξω ἀπὸ τὰ Σφακιά τρία χρόνια καὶ ὕστερα θὰ τοὺς ἄφιναν ἐλεύθερους νὰ γυρίσουν.

Σὰν ὑπογράφηκε ἡ συνθήκη, 75 ἀπὸ τοὺς ὅπλαρχηγούς τῶν Σφακιανῶν πῆγαν στὸ Τουρκικὸ στρατόπεδο γιὰ ν' ἀποχαιρετήσουν τὸν ἀρχηγό τους, μὰ οἱ Τούρκοι σὲ μιὰ στιγμὴ, ποὺ κάθονταν ξέγνοιαστοι τοὺς περικύκλωσαν, τοὺς πῆραν τὰ ὅπλα τους, τοὺς αἰχμαλώτισαν καὶ τοὺς ἔρριψαν ὕστερα σὲ μιὰ σκοτεινὴ ὑπόγεια φυλακὴ στὸ Ἡράκλειο. Ἔτσι σέβονταν οἱ Τούρκοι τὶς συνθηκὲς τῶν! Ὑστερα ἀπὸ λίγες μέρες κρέμασαν μερικοὺς. Οἱ ἄλλοι ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια μαρτυρικῆ

ζωή μέσα σ'αυτή τή φυλακή, κατώρθωσαν μὰ νύχτα νὰ δραπετεύσουν καὶ νὰ γυρίσουν πάλι στὰ Σφακιά σὲ ἐλευθέρην κατάστασιν.

Ὁ δόλιος πασὰς τοῦ Ἡρακλείου ἔβαλε στὸ νοῦ του νὰ ξεγελάσῃ καὶ τοὺς τρεῖς ἄλλους ἀδελφούς τοῦ Δασκαλογιάννη, ποῦμεναν στὰ Κύθηρα, νὰ τοὺς φέρῃ στὸ Ἡράκλειο, γιὰ νὰ τοὺς ξεπαστρέψῃ ὅλους μαζί. Κρατοῦσε τοὺς τρεῖς κ' ἤθελε νὰ πιάσῃ καὶ τοὺς ἄλλους τρεῖς. Γι' αὐτὸ στὴν ἀρχὴ ἔκαμε μεγάλες περιποιήσεις στὸ Δασκαλογιάννη γιὰ νὰ μὴ βάλῃ κακὸ στὸ νοῦ του καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ γράψῃ στοὺς ἀδελφούς του νὰ ἔρθουν στὸ Ἡράκλειο. Ὑποσχόταν πὼς θὰ δώσῃ σὲ ὅλους μεγάλα ἀξιώματα. Ὁ κατημένος ὁ Δασκαλογιάννης κατάλαβε τίς διαθέσεις του, μὰ δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ γράψῃ. Πρόσθεσε ὅμως στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ἕνα μικρὸ μ. πὸν ἐσήμαινε μὴν ἐρθῆτε. Αὐτοὶ ὅταν ἔλαβαν τὴν ἐπιστολή, τὸ πρόσεξαν, κατάλαβαν τὴ σημασία του καὶ δὲν ἤρθαν μὲ τὴν πρόφασιν, πὼς ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ἄρρωστος, καὶ εἰδοποίησαν τὸν πασά, πὼς ἅμα γίνῃ καλὰ θάρθουν καὶ οἱ τρεῖς μαζί. Ὁ πασὰς περίμενε, μὰ σὰν πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ δὲ φάνηκαν, κατάλαβε πὼς τὸν ἔνοιωσαν καὶ ἀποφάσισε νὰ κάμῃ ὅ,τι εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀποφασισμένο, νὰ σκοτώσῃ τὸν Δασκαλογιάννη. Τὸν παράδωσε τὸν ἄμοιρο στοὺς ἀγριογιαννίτσαρους καὶ αὐτοὶ ἀφοῦ τὸν βασάνισαν φριχτὰ τὸν ἔγδαραν ζωντανὸ στὴ πιδὲ κεντρικὴ πλατεία τοῦ Ἡρακλείου. Ὑπόφερε ὁ ἥρωας τὸ φριχτὸ αὐτὸ μαρτύριο χωρὶς νὰ βγάλῃ οὔτ' ἕνα δάκρυ, οὔτε ἕνα ἀναστεναγμὸ. Οἱ θηριόψυχοι γιαννίτσαροι πῆγαν κ' ἔφεραν ἀπὸ τὴ

φυλακὴ τὸν ἀδελφὸ του νὰ τὸν δῆ, καὶ ὁ δυστυχῆς μόλις τὸν εἶδε σὲ τέτοια χάλια τρελλάθηκε.

Ἀπὸ τὶς κόρες του, τὴ μιὰ πῆρε ἕνας Τοῦρκος πασὰς γυναίκα του χωρὶς νὰ τὴν ἀναγκάσῃ νὰ ἀλλάξοπιστήσῃ καὶ ἡ ἄλλη ἔπεσε μέσα σ' ἕνα πηγάδι καὶ πνίγηκε. Προτίμησε νὰ αὐτοκτονήσῃ παρὰ νὰ γίνῃ Τοῦρκα.

Στὰ κατοπινὰ χρόνια στοὺς γάμους καὶ στὲς βάφτισες ἄκουε κανένας νὰ τραγουδοῦν σὲ ἦχο λυπητεροῦ αὐτὸ τὸ τραγοῦδι :

Ποῦ εἶνε οἱ γιάντρες τῶ Σφακιῶ
οἱ γιάξιοι κι' ἀντρεωμένοι,
σ' οὐλο τὸν κόσμον ἔξαιουστοὶ
περίσσεια τιμημένοι ;

Ἄλλους ἔφαε ὁ πόλεμος
κι' ἄλλοι ξενιτευτῆκαν
κ' ἔρημα καὶ παντέρημα
καὶ τὰ Σφακιὰ τ' ἀφῆκαν.

Ποῦ εἶνε ἡ Χώρα τῶν Σφακιῶ
μὲ τὰ πολλὰ καράβια
μὲ τσ' ἑκατό της ἐκκλησιῆς
τὰ πλούσια τὰ σεράγια. (μέγαρα)

Καὶ κεῖνοι π' ἀπομείνασι
σὰν ξωτικοὶ γυρίζουν
κι' ὄρεξη δὲν τῶν κάνει πιά
σὰν πρῶτα νὰ γλεντίζουν.

Μηδὲ στὸ νοῦ των τῶβανα
μηδὲ στὸ λογισμό των
πῶς θὰ δεχτοῦν ὑποταγὴ
στὸν Τοῦρκο τὸν ἐχθρὸ των.

ΑΡΜΑΤΩΛΟΙ ΚΑΙ ΚΛΕΦΤΕΣ

Ἐστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Δασκαλογιάννη οἱ Τοῦρκοι λύσσαξαν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁ κάθε Τοῦρκος μπορούσε νὰ σκοτώνῃ, ὅσους χριστιανούς ἤθελε, χωρὶς νάχη τὸν παραμικρὸ φόβο, πὼς θὰ τιμωρηθῇ ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ Κυβέρνηση. Ἔτσι πολλὲς φορὲς οἱ Τοῦρκοι γιὰ τιποτένιες ἀφορμὲς ἢ καὶ γι' ἀπλή διασκέδαση βασάνιζαν ἢ σκότωναν χριστιανούς. Μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, οἱ πιὸ γενναῖοι, ποὺ δὲ βαστοῦσε ἡ ψυχὴ των νὰ βλέπουν τὰ ὅσα τραβοῦσαν οἱ χριστιανοί, σκότωναν Τούρκους, ἀνέβαιναν στὰ βουνὰ καὶ κρύβονταν μεσ' στὰ σπήλια καὶ τὰ δάση. Ἀπ' ἐκεῖ κατέβαιναν τὶς νύχτες καὶ ξεπάστρευαν ὅσους μπορούσαν Τούρκους. Αὐτοὶ ἦταν οἱ ἀρματωλοὶ καὶ κλέφτες, ποὺ οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἔλεγαν *χαϊνηδες*. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς φοβόνταν πολὺ καὶ δὲν τολμοῦσαν νὰ βγοῦν ἀπὸ τὰ σπίτια των. Γιὰ νὰ τοὺς κυνηγήσουν μαζεύονταν πολλοὶ καὶ τοὺς ξέτρεχαν στὰ βουνὰ ἢ τοὺς ἔστεναν ἐνέδρες. Μά καὶ οἱ κλέφτες ἔκαναν συμμορίες καὶ ρίχνονταν ἄφοβα κατ' ἐπάνω τους. Δυστυχῶς, ἐπειδὴ ἡ Κρήτη εἶναι χώρα μικρὴ, οἱ κλέφτες αὐτοὶ δὲν μπορούσαν νὰ ξεφεύγουν πολὺν καιρὸ τὴν Τουρκικὴ καταδίωξη. Οἱ περισσότεροὶ σκοτώνονταν πολεμοῦντες παλληκαρίσια. Πολὺ λίγοι πιάνοντον, γιατί προτιμοῦσαν τὸ θάνατο, παρά νὰ πιαστοῦν ζωντανοί. Πάντα ὅμως πουλοῦσαν πολὺ ἀκριβὰ τὴ ζωὴ τους.

Ἐνας ἀπ' αὐτούς, ὁ *Ἀνυφαντής*, πολιορκήθηκε σὲ μιὰ ἐκκλησιόουλα στὸ Ἀμάρι. Ἀπὸ τὴ θυρίδα τοῦ

ιεροῦ σκότωσε ἐφτά Τούρκους. Σάν τοῦ τέλειωσαν τὰ φουσέκια, τράβηξε τὸ σπαθὶ του καὶ βγήκε ἔξω. Χτυπήθηκε ὁμως σύγχρονα ἀπὸ πολλοὺς Τούρκους κ' ἔπεσε νεκρός.

Ἐνας ἄλλος, ὁ **Δόγιος**, ἀπὸ τῆ Μεσαρά ἦταν ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν ἀγριογιαννιτσάρων τῆς πλούσιας αὐτῆς πεδιάδας. Ἐξακόσιοι γεννίτσαροι τὸν κυνηγοῦν πολὺν καιρὸ, μὰ πάντα τῶν ξεφεύγει σκοτώνοντας ὅσους μπορούσε κάθε φορά. Γιὰ νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν οἱ Τοῦρκοι κρεμοῦν τρεῖς ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς του. Καὶ ὁ Δόγιος γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ συνεννοεῖται μὲ τὸν Ἀράπη ἐνὸς γιαννίτσαρου νὰ μπῆ μέσα στὸ σπίτι του νὰ τὸν σκοτώσῃ. Μὰ ὁ Ἀράπης τὸν πρόδωσε καὶ ὁ γιαννίτσαρος, πὺν τοῦχε στέσει καρτέρι μαζί μὲ ἄλλους, τὸν πλήγωσε θανάσιμα καὶ πέθανε ὕστερα ἀπὸ δυὸ μέρες.

Ξακουστοὶ γιὰ τὰ ἥρωϊκά τους κατορθώματα εἶνε οἱ ὀδελφοὶ Βέργηδες ἀπὸ τὸ Μοχό, οἱ ἀδελφοὶ Λεράτοι ἀπὸ τὸ Καινούργιο τῆς Μεσσαράς, οἱ ἀδελφοὶ Τσουδεροὶ ἀπὸ τὸν Ἀϊ-Βασίλη, οἱ ἀδελφοὶ Δαιμονάκηδες ἀπὸ τὰ Σφακιά, ὁ Γερασιώτης ἀπὸ τὴν Κυδωνία, ὁ Σήφακας ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωνα, οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Χάληδες ἀπὸ τὸ Θέρισσο, οἱ ἐφτά ἀδελφοὶ Γιαννάρηδες ἀπὸ τοὺς Λάκκους καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Θὰ χρειάζοταν δλόκληρο βιβλίον, γιὰ νὰ γραφοῦν τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα κατορθώματα τῶν ἥρωϊκῶν αὐτῶν παιδιῶν τῆς Κρήτης καὶ δὲν εἶνε δυνατὸ νὰ μποῦν στὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλιαράκι. Εἶναι ζήτημα ἂν θάμενε κανένας χριστιανὸς στὴν Κρήτη, ἂν τὰ ἀτρόμητα αὐτὰ παλληκάρια δὲ σωφρονίζαν λίγο τοὺς αἰμοβόρους Κρητογιαννιτσάρους.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 (1821—1830)

Στὰ 1821 ἐπαναστάτησαν κατὰ τῆς Τουρκίας ὅλες οἱ Ἑλληνικὲς γῶρες. Καὶ ἡ Κρήτη, ἃν κ' εἶχε πάθει μεγάλες καταστροφὲς στὴν ἐπανάστασι τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτή, ἐπαναστάτησε χωρὶς δισταγμό. Κέντρο τῆς ἐπαναστάσεως γίνηκαν καὶ πάλι τὰ Σφακιά. Τὴν ἐπανάστασι διεύθυνε στὴν ἀρχὴ μιὰ ἐπιτροπή, πού λεγόταν *Καγκελαρία*, καὶ πού ἔδρευε στὸ Λουτρὸ τῶν Σφακίων. Κατόπιν ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι ἔστειλε ἀρχηγούς στὴν Κρήτη, πού λέγονταν Ἄρμιοστές. Τέτοιους ἔστειλε τὸν ἕνα ὕστερα ἀπὸ τὸν ἄλλο σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐπαναστάσεως πέντε.

Σφαγές.— Μόλις οἱ Τοῦρκοι εἶδαν, πὼς κ' οἱ Κρητικοὶ ἐτοιμάζονταν γιὰ ἐπανάστασι, γιὰ νὰ τοὺς τρομάξουν, ἔκαμαν ἄγριες σφαγές στὶς τρεῖς μεγάλες πόλεις τῆς Κρήτης. Στὰ Χανιά συνέλαβαν καὶ κρέμασαν τὸν ἐπίσκοπο τῆς Κισσάμου Μελιχισεδέκ. Ἔσφαξαν καὶ πάνω ἀπὸ 300 φιλήσυχους χριστιανούς. Στὸ Ρέθυμνο ἔβαλαν στὴ φυλακὴ τὸν ἐπίσκοπο Περιδικάρη καὶ τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηριῶν καὶ σκότωσαν πάνω ἀπὸ 200 χριστιανούς μέσα στὴν πόλιν καὶ στὰ περὶχωρα.

Στὸ Ἡράκλειο οἱ Τοῦρκοι δείχτηκαν πῶς θηριώδεις. Ὁ Τοῦρκος διοικητὴς κάλεσε ὅλους τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηριῶν, γιὰ νὰ τοὺς ἀνακοινώσῃ τάχα ἀποφάσεις τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Οἱ δυστυχησμένοι δὲ γνώριζαν, πὼς τοὺς περιέμενε ἡ πῶς σκληρὴ τύχη. Πιάστηκαν ὅλοι μαζί

και ὁ μητροπολίτης Παρδάλης και σφάγησαν. Ὑστερα ἀπὸ τὴ σφαγὴ αὐτὴ ὁ Τουρκικὸς ὄχλος ξεχύθηκε φρενιασμένος στοὺς δρόμους καὶ ἔσφαξε σὲ μιὰ μέρα πάνω ἀπὸ 800 χριστιανούς. Στὴ Σητεία ἓνας Τούρκος μάζεψε στὸ πύργο του διακόσιους χριστιανούς, τάχα γιὰ νὰ τοὺς γλυτώσῃ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Τούρκους, και ὁ ἄθλιος σὲ μιὰ νύχτα τοὺς κατάκοψε ὅλους.

Μάχη τῶν Κεραμειῶν.— Οἱ Κρητικοὶ ὁμως δὲ δέιλιασαν ἀπὸ τὶς σφαγὰς αὐτές. Ἄναψε μέσα τους ὁ πόθος τῆς ἐκδικήσεως και ὠρκίστηκαν νὰ ἐκδικηθοῦν.

Ὑστερα ἀπὸ τὴ σφαγὴ τῶν Χανίων, πού γίνηκε στὶς 15 Ἰουνίου τοῦ 1821, οἱ Τούρκοι ἐξώρμησαν πρὸς τὰ Λευκὰ ὄρη, γιὰ νὰ ξεπαστρέψουν, ὡς ἔλεγαν, τοὺς ἐπαναστάτες. Στὰ Κεραμειὰ κόντὰ στοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν ὄρεων γίνηκε ἡ σύγκρουση. Ἡ μάχη βᾶστηξε πολλὰς ὥρες. Οἱ Τούρκοι εἶνε πολλοὶ και οἱ ἐπαναστάτες λίγοι, μὰ πολεμοῦν σὰν λεοντάρια. Στὴν ὁρμὴ των δὲν μποροῦν πιά νὰ βαστάξουν οἱ Τούρκοι. Παίρνουν τὸν κατήφορο πρὸς τὸν κάμπο τῶν Χανίων και οἱ Κρητικοὶ τοὺς κυνηγοῦν κατὰ πόδι. Οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ φεύγουν πιδ γρήγορα ρίχνουν τὰ ὅπλα τους και οἱ Ἐπαναστάτες τὰ μαζεύουν, γιὰτὶ ἔχουν μεγάλη ἔλλειψη ἀπὸ ὅπλα. Ντροπιασμένοι οἱ Τούρκοι κλειοῦνται στὸ φρούριο και οἱ Ἐπαναστάτες φθάνουν ἀπ' ἔξω και αἰχμαλωτίζουν πολλὰς Τουρκικὰς οἰκογένειες, πού δὲν πρόφθασαν νὰ μποῦν στὴν πόλη και πού τὶς ἀντάλλαξαν κατόπιν μὲ χριστιανούς τῆς πόλεως αἰχμαλωτισμένους ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Μάχη τοῦ Ἀσκύφου.— Ἡ νίκη αὐτὴ τῶν Ἐπα

ναστατῶν ξαγρίωσε πιδὸ πολὺ τοὺς Τούρκους. Ὁ πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου πῆρε ἀπὸ κεῖ ὀχτὼ χιλιάδες καὶ ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο τέσσερες χιλιάδες γιαννιτσάρους καὶ ἀνέβηκε στὰ Σφακιά καὶ στρατοπέδευσε στὸ ὄροπέδιο τ' Ἀσκύφου. Νόμισε ὁ πασᾶς πὼς οἱ Ἐπαναστάτες δειλίασαν καὶ δὲν τοῦφεραν καμμιά ἀντίσταση. Ἄξαφνα πετιοῦνται γύρω ἀπὸ τὸ ὄροπέδιο σὰν ἀγρίμια καὶ ἀρχίζει μιὰ τρομερὴ μάχη, στὴν ὁποία οἱ Τοῦρκοι πυροβολοῦμενοι ἀπὸ παντοῦ σκοτώνονταν, χωρὶς αὐτοὶ νὰ μποροῦν νὰ κάμουν τίποτε. Δὲν πέρασε πολλὴ ὥρα καὶ ἀποφασίζουσι νὰ φύγουν ἀπὸ τὸν καταραμένο ὅπως ἔλεγαν, αὐτὸ τόπο. Παίρνουσι τὸν δρόμο πρὸς τὸν λαγγὸ τοῦ Κατρέ, ποῦ φέρνει στὸν Ἀποκόρωνα, μὰ οἱ Ἐπαναστάτες προλαβαίνουν καὶ πιάνουσι τὶς πλαγιὰς τοῦ λαγγαδιοῦ. Τὸ τί γίνηκε σ' ἐκεῖνο τὸ στενὸ εἶναι δύσκολο νὰ γραφθῆ. Τὰ πτώματα τῶν Τούρκων καὶ τῶν σκοτωμένων ζώων, σωριάζονταν στὸ στενὸ δρόμο καὶ οἱ ζωντανοὶ δὲν μποροῦν νὰ περάσουν. Σκορποῦν στὶς πλαγιὰς καὶ κρύβονται στοὺς θάμνους, μὰ οἱ Ἐπαναστάτες τοὺς βρίσκουσι καὶ τοὺς σκοτώνουσι. Ὁ λαγγὸς τοῦ Κατρέ γίνεται ἕνα ἀπέραντο νεκροταφεῖο. Δυὸ χιλιάδες Τοῦρκοι μένουσι ἄταφοι στὶς πλαγιὰς καὶ στὸ βάθος τοῦ λαγγοῦ. Οἱ ἄλλοι ποὺ μπόρεσαν νὰ περάσουν, γυρίζουσι στὶς πόλεις σ' ἐλεεινὴ κατάστασι. Ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστάτες σκοτώθηκαν ἑπτὰ μόνο.

Μόλις πὺν εἶχε τελειώσει ἡ μάχη, νὰ καὶ φθάνουσι στ' Ἀσκύφου ἀπὸ τ' ἀνατολικά, χίλιοι περίπου Τοῦρκοι ποὺ δὲν εἶχαν μάθει τὴν καταστροφὴ τῶν ἄλλων. Στὴ στιγμὴ βρέθηκαν καὶ αὐτοὶ πολιορκημένοι ἀπὸ τοὺς Ἐ-

πανασιάτες, πού δὲν πρόλαβαν νὰ ξεκουραστοῦν. Οἱ Τοῦρκοι βλέπουν, πὼς εἶναι χαμένοι, μὰ δὲν παραδίδονται. Πολέμησαν παλληκαρίσια καὶ σκοτώθηκαν ὅλοι.

Ἔτσι ἐκδικήθηκαν οἱ χριστιανοὶ τίμια καὶ ἀνδρικά τὶς ἀνανδρες σφαγές, ποῦζαμαν οἱ Τοῦρκοι στὶς πόλεις. Οἱ χριστιανοί, πού πολλοὶ ὡς τώρα δὲν εἶχαν ὄπλα, ὠπλίσθησαν μὲ τὰ ὄπλα, πού πήραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τόση σύγχυση τοὺς εἶχε πιάσει, πού καὶ τὰ κανόνια τοὺς παραίτησαν στοὺς Ἐπαναστάτες.

Ἔστερα ἀπὸ τὶς νίκες αὐτὲς τῶν Ἐπαναστατῶν, οἱ Τοῦρκοι κλείστηκαν στὰ φρούρια τῶν τριῶν πόλεων καὶ οἱ Ἐπαναστάτες προχωροῦσαν ὡς ἐκεῖ καὶ δὲν τοὺς ἄφιναν νὰ ξεμυτίσουν.

Αἰγυπτιακὸς στρατὸς στὴν Κρήτη.— Οἱ Κρητικοὶ μάθαιναν, πὼς καὶ στὶς ἄλλες Ἑλληνικὲς χῶρες προώδευε ἡ ἐπανάσταση καὶ ἄρχισαν νὰ ἐλπίζουν, πὼς ἦρθε πιά ὁ καιρὸς, πού θὰ λευθερώνονταν ἀπὸ τὴν μαύρη σκλαβιά. Μὰ ὁ Σουλτάνος βλέποντας πὼς δὲν μπορούσε μόνος του νὰ καταβάλῃ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, κάλεσε σὲ βοήθεια τὸν βασιλιὰ τῆς Αἰγύπτου.

Τὸ Μάιο λοιπὸν τοῦ 1822 ἦρθαν στὴ Σούδα ἐκατὸ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα κ' ἔφεραν ἕξ χιλιάδες στρατό, πού τὸν εἶχαν διοργανώσει καὶ γυμνάσει Εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοί. Οἱ Κρητικοί, ἂν καὶ πολὺ λιγώτεροι, ρίχτηκαν κατ' ἐπάνω τοὺς μὲ μίλις ξεβάρκαραν καὶ πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς σκότωσαν.

Τὰ Αἰγυπτιακὰ στρατεύματα, οἱ Μυσιρλήδες, ὅπως τοὺς ἔλεγον τότε, ἐνώθησαν μὲ τοὺς Τούρκους τῆς Κρή

της και ἀποτελέστηκε στρατὸς ἀπὸ δώδεκα χιλιάδες. Ὁ στρατὸς αὐτὸς ἂν και πολεμήθηκε γερὰ ἀπὸ τοὺς Ἑπαναστάτες κατώρθωσε νὰ περάσῃ ἀπ' ὅλες τις ἐπαρχίες καίοντας και ρημάζοντας.

Δυὸ φρικιαστικὰ δράματα. — Ὅταν οἱ Τουρκοαἰγύπτιοι μπῆκαν στὴν ἐπαρχία τοῦ Μεραμπέλου, τρεῖς χιλιάδες ἄνθρωποι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μόνο τριακόσιοι ἦταν ὀπλοφόροι, κατέφυγαν σ' ἓνα μεγάλο σπήλιο κοντὰ στὸ χωριὸ Μίλατο. Οἱ ἐχθροὶ τοὺς πολιορκήσαν στενὰ και τοὺς καλοῦσαν νὰ παραδοθοῦν, μὰ αὐτοὶ δὲν παραδίδονταν. Ἡ πείνα και πλὴ πολὺ ἡ δίψα τοὺς βασάνιζαν και ἀποφάσισαν στὸ τέλος νὰ παραδοθοῦν, σὰν τῶν ὑπεσχέθηκαν οἱ Τοῦρκοι, πὼς δέ θὰ τοὺς βλάψουν. Οἱ δυστυχημένοι! Μόλις παραδόθηκαν, τοὺς ἄνδρες ἔσφαξαν, τοὺς γέρους και τις γριῆς τσαλαπάτησε τὸ ἵππικό, τοὺς παπάδες τοὺς ἔδεσαν ὅλους μ' ἓνα σκοινὶ και τοὺς ἔρριψαν στὴ φωτιὰ και τὰ γυναικόπαιδα μετάφεραν στὴν Αἴγυπτο και τὰ πούλησαν σὰν ζῶα.

Ὅταν οἱ Τουρκοαἰγύπτιοι ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη πέρασαν ἀπὸ τὸ Μυλοπόταμο, τριακόσιοι-ἑβρομήντια ἄνδρες γυναῖκες και παιδιὰ, ποὺ δὲν πρόλαβαν νὰ κρυφθοῦν στὶς σπηλιὲς και τὰ φαράγγια τοῦ Ψηλορείτη, κρύφτηκαν σ' ἓνα σπήλιο κοντὰ στὸ χωριὸ Μελιδόνι. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἀνακάλυψαν και τοὺς κύκλωσαν. Τρεῖς μῆνες βάστηξε ἡ πολιορκία, μὰ οἱ πολιορκούμενοι δὲν δέχονταν νὰ παραδοθοῦν, ἂν και οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἔδιδαν ὑποσχέσεις πὼς δὲν θὰ τοὺς βλάψουν. Πὼς νὰ δώσουν πίστη στὶς Τουρκικὲς ὑποσχέσεις, ὕστερα ἀπὸ τὴ σφαγὴ τοῦ σπήλιου τῆς Μιλάτου;

Καὶ τότε οἱ Τοῦρκοι μάζεψαν πολλὰ γλωρὰ ξύλα καὶ ἐλαιοπυρήνα μπρὸς στὴν εἴσοδο τοῦ σπήλιου καὶ τοὺς ἔβαλαν φωτιά. Καὶ ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ σπήλιου, ἄνοιξαν μιὰ τρύπα καὶ ἔρριχναν μέσα ἀναμμένο θειάφι, καὶ λαδωμένα πανιά. Οἱ δυστυχισμένοι τραβιόνταν στὰ βαθύτερα μέρη τοῦ σπήλιου, μὰ ὁ καπνὸς τοὺς ἔφτασε παντοῦ καὶ τοὺς ἔπνιξε. Κανένας δὲ γλύτωσε.

Καταστροφή τῶν Σφακίων— Οἱ Τουρκοὶ γύπτιοι θέλησαν τέλος νὰ χτυπήσουν τοὺς Ἐπαναστάτες στὸ κέντρο τους, τὰ Σφακιά. Γι' αὐτὸ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1824, 25 χιλιάδες στρατὸς ὤρμησε ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας. Οἱ Ἐπαναστάτες δὲν ἔκριναν φρόνιμο ν' ἀντισταθοῦν σὲ τόσο πλῆθος, τόσο λίγοι ποῦ ἦταν, παρὰ κοίταξαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὶς οἰκογένειές των στὰ σπήλια καὶ στὰ φαράγγια τῶν Λευκῶν ὄρεων. Πολλὲς οἰκογένειες πρόλαβαν καὶ μπῆκαν στὰ πλοῖα καὶ σώθηκαν στὴν Πελοπόννησο καὶ στὰ νησιά, μὰ καὶ πολλὲς αἰχμαλωτίστηκαν. Στὸ Λουτρὸ ἦταν μεγάλες ἀποθήκες τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων καὶ οἱ Ἐπαναστάτες τὰ παράδωκαν ὅλα στὴ φωτιά γιὰ νὰ μὴν τὰ πάρουν οἱ Τοῦρκοι. Σὰν ἔκαψαν καὶ κατάστρεψαν ὅπως καὶ στὴν ἐπανάσταση τοῦ Δασκαλογιάννη τὰ Σφακιά, οἱ Τοῦρκοι ἔφυγαν γιὰ νὰ ξεκαθαρίσουν καὶ τὶς τρεῖς ὑπολειπόμενες δυτικὲς ἐπαρχίες, τὴν Κυδωνία, τὸ Σέλινο καὶ τὴν Κίσσαμο.

Σφαγὴ τοῦ Λαφονησιοῦ— Κοντὰ στὴ δυτικὴ παραλία τῆς Κρήτης, εἶνε ἓνα ἐρημόνησο, ποῦ λέγεται Λαφονήσι. Ἐξακόσιοι ἄνδρες καὶ γυναικόπαιδα πέρασαν καὶ κρύφτηκαν ἐκεῖ, γιὰ νὰ γλυτώσουν, μὲ τὴν ἔλ-

πίδα, πὼς θὰ περνοῦσαν ἀπ' ἐκεῖ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ τοὺς παραλάβουν. Μὰ ἀντὶ νᾶρθουν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἦρθαν τὰ Τουρκικὰ καὶ ἀπὸ τῆ στεριά ὁ Τουρκικὸς στρατὸς. Σαράντα πολεμιστὲς ἦταν μαζί καὶ ἀγωνίστηκαν σάν λιοντάρια νὰ μὴν ἀφήσουν τοὺς τούρκους νὰ περάσουν στὸ νησί. Μὰ τὸ τουρκικὸ ἰππικὸ πέρασε ἀπὸ τὴν ἀνάβαθμὴ θάλασσα ποὺ χωρίζει τὸ νησί ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ οἱ δυστυχησμένοι, ἄλλοι σφάγηκαν καὶ ἄλλοι ἔπεσαν στὴ θάλασσα καὶ πνίγηκαν. Ἀπὸ τοὺς ἑξακόσιους μόνο πέντε γλύτωσαν, ποὺ κρύφτηκαν σ' ἓνα βαθὺ σκίσμα ἐνὸς βράχου. Ὑστερα ἀπὸ χρόνια οἱ ἀπόγονοὶ τους ἔκαμαν ἓνα κοινὸ τάφο πάνω στὸ ἐρημονήσι καὶ μέσα σ' αὐτὸ μάζεψαν καὶ φύλαξαν εὐβλαβικὰ τὰ μαρτυρικὰ κόκκαλα, ἐκείνων ποὺ θυσιάσθηκαν ἐκεῖ γιὰ τὴν Πατρίδα καὶ τὴ Λευτεριά.

Κλεφτοπόλεμος.— Ὑστερα ἀπὸ τέτοιες καταστροφές, ἄλλοι ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστάτες δήλωσαν ὑποταγὴ τοὺς τούρκους, μὰ οἱ πῶ πολλοὶ ἔφυγαν στὴν Πελοπόννησο, ὅπου κἀτατάχτηκαν στὸ Ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ ἔξακολουθοῦσαν νὰ πολεμοῦν κ' ἐκεῖ τοὺς τυράννους των.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία εἶνε γεμάτη ἀπὸ τὰ κατορθώματα Κρητικῶν ἡρώων σὲ ὅλες τὶς μάχες, ποὺ γίνηκαν σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα.

Στὰ 1825 ἑνιακόσιοι Κρητικοὶ πολεμιστὲς μαζεύτηκαν στὸ Ναύπλιο, μπῆκαν σὲ μερικὰ πλοιάρια καὶ κατάλαβαν μ' ἓνα ἔξυπνο τέχνασμα τὸ ὄχυρὸ φρούριό τῆς Γραμπούσας. Ἡ Γραμποῦσα γίνηκε τότε τὸ κέντρο τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Κρήτη.

Ἐκεῖ μαζεύτηκαν ὅλοι οἱ σκορπισμένοι δῶ καὶ ἐκεῖ Κρητικοὶ πολεμιστὲς καὶ ἀπ' ἐκεῖ περνοῦσαν μὲ τὰ πλοιάρια τους στὴν Κρήτη κ' ἔμπαιναν κατὰ τὶς νύχτες στὰ Τουρκικὰ χωριά καὶ σκότωναν πολλοὺς Τούρκους. Οἱ Γραμπουσιανοὶ ἢ Καλησπέρηδες, ὅπως τοὺς ἔλεγαν οἱ Τούρκοι, βίαστηξαν τὸν καταστρεπτικὸ αὐτὸ κλεφτοπόλεμο τρία χρόνια. Τόσος ἦταν ὁ φόβος τῶν Τούρκων, πὸν μόνις νύχτωνε κλειοῦνταν στὰ σπίτια τους καὶ γιὰ καμμὶὰν ἀνάγκη δὲν ἔβγαιναν ἔξω.

Μάχη στὸ Φραγκοκάστελλο— Ἡ ἐπανάσταση στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Κρήτη ἐξακολοθοῦσε μὲ πολὺ πείσμα. Οἱ μεγάλες Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης ἔβλεπαν πιά, πὸς οἱ Ἕλληνες ἦταν ἀποφασισμένοι ἢ νὰ ἐλευθερωθοῦν ἢ νὰ χαθοῦν ὅλοι καὶ ἀποφάσισαν νὰ ἐπέμβουν. Ἐκάλεσαν τοὺς Τούρκους νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο κ' ἐπειδὴ δὲ δέχτηκαν, τὰ πλοῖα τῶν Μεγ. Δυνάμεων χτύπησαν τὰ Τουρκοαιγυπτιακὰ πλοῖα στὸ Ναβαρίνο στὰ 1827 καὶ τᾶκαψαν. Ἀποφασίστηκε τότε ἀπὸ τὶς Μεγ. Δυνάμεις νὰ ἐλευθερωθοῦν ἓνα μέρος τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐπρεπε γι' αὐτὸ ἡ ἐπανάσταση στὴν Κρήτη νὰ πάρη νέα ζωὴ γιὰ νὰ πειθοῦν οἱ Μεγ. Δυνάμεις νὰ συμπεριλάβουν καὶ τὴν Κρήτη στὸ ἐλεύθερο κράτος πὸν σκέφτονταν νὰ κάμουν. Γι' αὐτὸ στάλθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση στὰ 1828 στὴν Κρήτη ὁ ἵππαρχος Χατζῆ-Μιχάλης, πὸν καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἠπειρο μὲ ἑκατὸ ἵππεις καὶ ἑξακόσιους στρατιῶτες μὲ ἐντολὴ νὰ ἐνωθῆ μὲ τοὺς Κρητικούς καὶ νὰ ἀνανεώσῃ τὴν ἐπανάσταση.

Ἐκεῖ ὁ Χατζῆ-Μιχάλης ἀποβιβάστηκε στὰ Σφακιά

καὶ στρατοπέδευσε στὴ μικρὴ πεδιάδα τοῦ Φραγκοκαστέλου. Οἱ Τούρκοι μόλις ἔμαθαν τὸν ἐρχομὸ τοῦ ἐκστρατεύουον ἐναντίον τοῦ μὲ 4 χιλιάδες στρατὸ καὶ 400 ἰππεῖς. Ἄδικα οἱ Κρητικοὶ πολεμιστὲς σύστηναν στὸν Χατζῆ-Μιχάλη ν' ἀφήσῃ τὸ μέρος ἐκεῖνο, νὰ πιάσουν τὰ στενὰ καὶ νὰ χτυπήσουν ἐκεῖ τοὺς Τούρκους. Ὁ ἠρωϊκὸς, ἀλλὰ ἐγωῖστικὸς ἀρχηγὸς ἀπάντησε στὶς φρόνιμες αὐτὲς συστάσεις, πὼς δὲν ἦρθε στὴν Κρήτη νὰ τὸν μάθουν, πὼς νὰ πολεμᾷ. Ἐτσι ἡ μάχη γίνηκε σὲ κείνη τὴ μικρὴ πεδιάδα. Φοβερὴ ἦταν ἐκεῖνη ἡ σύγκρουση. Τόση ἦταν ἡ σύγχυση ποὺ ἐπικράτησε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ποὺ οἱ πολεμιστὲς δὲ διακρίναν τοὺς φίλους ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀλληλοσκοτώνονταν.

Σὲ λίγο σπάζει τὸ ὄπλο τοῦ Χατζῆ-Μιχάλη καὶ τραβᾷ τὸ σπαθὶ του κατακόβοντας Τούρκους. Μὰ τὸ ἄλογό του σκοτώνεται καὶ σὲ λίγο πέφτει καὶ αὐτὸς κάτω νεκρὸς ἀπὸ τὶς ἐχθρικὰς σφαῖρες. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς στρατιωτὲς του κατορθώνουν νὰ κλειστοῦν στὸ μεσογυλασμένο παλιὸ ἐνετικὸ φρούριο. Ἐκεῖ οἱ Τούρκοι τοὺς πολιορκοῦν μὰ ἀντιστέκονται παλληκαρίσια. Τοὺς καλοῦν νὰ παραδοθοῦν, ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἐμπιστοσύνη στοὺς Τούρκους καὶ ζητοῦν νὰ τοὺς ἀφήσουν νὰ φύγουν μὲ τὰ ὄπλα τοὺς. Καὶ οἱ Τούρκοι ποῦμαθαν, πὼς ἔρχονταν σὲ βοήθειά τους—αὐτὸ δὲν ἦταν ἀλήθεια—πολεμιστὲς ἀπὸ τὴν Κυδωνία, δέχονται, καὶ οἱ γενναῖοι φεύγουν ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς ἔλεεινοὶ ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὶς κακουχίες, ἀλλὰ περήφανοι. Στὴ μάχη αὐτὴ σκοτώθηκαν 340 χριστιανοὶ καὶ 700 Τούρκοι.

Οἱ Κρητικοὶ ἐκδικοῦνται τὴν καταστροφὴ τοῦ

Χατζή-Μιχάλη. Οί Τούρκοι νόμισαν, πὼς ξεπάστρεψαν τοὺς Ἐπαναστάτες καὶ γύριζαν πίσω χαρούμενοι. Μὰ οἱ Κρητικοί, πὸν δὲν εἶχαν λάβει μέρη στὴ μάχη ἐκείνη, γιατί δὲν ἔκριναν τὴ θέση κατάλληλη καὶ θὰ σκοτώνονταν ἀνώφελα, παραμόνεψαν τοὺς Τούρκους σὲ κἄτι στενά φαράγγια καὶ ὅταν περνοῦσαν τοὺς εἰχτήκαν μὲ λύσσα. Πάνω ἀπὸ χίλιοι Τούρκοι βρῆκαν τὸ θάνατο στά στενά αὐτά. Ὅλο τὸ ἱππικὸ τους καταστράφηκε καὶ πλῆθος ὄπλα καὶ ἄλλα λάφυρα ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν νικητῶν.

Ἄν δὲν ἄφινε τὴ θέση του ἕνας ἀρχηγός, πὸν εἶχε ἐντολὴ νὰ σταματήσῃ ἀπὸ μπροστὰ τοὺς Τούρκους καὶ ἂν ἐκείνοι, πὸν τοὺς καταδίωκαν, δὲν σταματοῦσαν νὰ περιμαζεύουν τὰ λάφυρα, δὲ θὰ γλύτωνε οὔτε ἕνας Τούρκος.

Ἐκδικήσεις καὶ ἀντεκδικήσεις.— Ἡ νίκη αὕτη ἔδωσε θάρρος στοὺς Κρητικούς καὶ ἔδιωξαν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὶς δυτικὰς ἐπαρχίες καὶ τοὺς ἀνάγκασαν νὰ κρυφθοῦν πάλι στὰ φρούρια τῶν πόλεων. Οἱ Τούρκοι γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν κίνουν νέες σφαγές στὸ Ρέθυμνο καὶ στὸ Ἡράκλειο, ὅπου σὲ μιὰ μέρα ἔσφαξαν πεντακοσίους χριστιανούς.

Γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὶς ἀνανδρες αὐτὲς σφαγές οἱ Ἐπαναστάτες, ἔκαμαν ἐκστρατεία πρὸς τὶς ἀνατολικὰς ἐπαρχίες, πού τὶς κρατοῦσαν οἱ Τούρκοι. Στὴ Σητεία μέσα σ' ἕνα πύργο πολιορκήσαν 400 Τούρκους. Τοὺς πρότειναν νὰ παραδοθοῦν δίδοντάς τους ὑπόσχεση, πὼς δὲν θὰ πάθουν τίποτε, μὰ αὐτοὶ περίμεναν βοήθεια ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο καὶ δὲν παραδίδονταν.

Οἱ Κρητικοὶ δὲν ἔχασαν τότε καιρὸν, παρὰ ἔβαλαν φω-
τιὰ στὸν πύργον καὶ τοὺς ἔκαψαν ὅλους. Σὲ λίγες μέρες
ἀργότερα αἰχμαλώτισαν ὅλους τοὺς Τούρκους τῆς Ση-
τείας πάνω ἀπὸ 4 χιλιάδες καὶ τοὺς ἔστειλαν ὅλους στὴ
Μικρὰ Ἀσία. Οἱ Κρητικοὶ δὲν καταδέχονταν νὰ σκο-
τώνουν ὅσους τοὺς παραδίδονταν.

Ἡ ἐπανάσταση τελειώνει— . Ἐξακολουθοῦσαν
οἱ Κρητικοὶ ν' ἀγωνίζονται μ' ὅλη τους τὴν ψυχὴ.
Κρατοῦσαν τώρα ὅλες τὶς ἐπαρχίες καὶ μόνο τὶς πόλεις
κρατοῦσαν οἱ Τούρκοι. Εἶχαν πολλὰς ἐλπίδες, πὼς οἱ
Μ. Δυνάμεις, ποὺ κανόνιζαν τότε τὴν τύχη τῶν σκλη-
ρωμένων χωρῶν καὶ ποὺ εἶχαν ξεσκληρώσει ἓνα
μέρος τῆς Ἑλλάδας, θὰ λευθέρωναν καὶ τὴν πολύπαθη
Κρήτη. Μὰ γελάστηκαν σ' αὐτὸ. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ
1830 κοινοποιήθηκε στοὺς Κρητικοὺς πρωτόκολλο, ποὺ
ἔγραφε, πὼς ἡ Κρήτη ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν ἄλλη
Ἑλλάδα καὶ μένει στὴν κατοχὴ τῆς Τουρκίας. Ἡ ἐπα-
ναστατικὴ ἐπιτροπὴ, ποὺ διοικοῦσε τὸν ἀγῶνα, διαμαρ-
τυρήθηκε στὶς Μ. Δυνάμεις γιὰ τὴν ἀδικία, ποὺ γίνεται
στὴν Κρήτη, μὰ τίποτε πὰ δὲν ἦταν μπορετὸ νὰ συγκι-
νήσῃ τὴ σκληρόκαρδη Εὐρώπη.

Στὴν ἀπελπισία των οἱ Κρητικοὶ σκέφτηκαν νὰ
σκοτώσουν τὶς γυναῖκές των, τὰ παιδιά των καὶ
τοὺς γέροντες κ' ἔπειτα νὰ ριχτοῦν στὸν ἀγῶνα ὥσπου
νὰ μὴ μείνῃ κανένας. Ἀλλὰ ὠριμώτερη σκέψη τοὺς
ἔκαμε νὰ δεχτοῦν τὴν ἀδικὴ ἀπόφαση. Οἱ πὰ πολλοὶ
ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες ἔφυγαν στὴν ἐλεύθερη πιά Ἑλ-
λάδα, ὅπου ἡ Κυβέρνηση τοὺς περιποιήθηκε στοργικὰ
καὶ τοὺς τίμησε, ὅπως τοὺς ἔπρεπε, μὲ στρατιωτικὸς

βαθμούς και μισθούς. Ὅσοι ὅμως δὲ μπόρεσαν νὰ φύγουν δῆλωσαν ὑποταγὴ στὴν Τουρκικὴ Κυβέρνηση. Πάντα ὅμως εἶχαν τὴ σκέψη καὶ κείνοι ποῦφυγαν κ' ἐκεῖνοι ποῦμειναν, σὲ πρώτη εὐκαιρία πάλι, νὰ ἐπαναστατήσουν.

Ἔτσι τέλειωσε ἡ μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ 1821. Βάστηξε ἔννια ὀλόκληρα χρόνια. Πενήντα χιλιάδες Κρητικοὶ καὶ διπλάσιοι Τούρκοι σκοτώθηκαν. Δὲν πηγαν ὅμως χαμένες αὐτὲς οἱ θυσίες γιατί αὐτὲς καὶ μερικὲς ἄλλες, ποὺ θὰ δοῦμε παρακάτω, ἔφεραν σὲ μᾶς τοὺς ἀπογόνους τὴ πολυπόθητὴ Λευτεριὰ καὶ τὴν Ἐνωσὴ μας μετὰ τὴν μητέρα μας τὴν Ἑλλάδα.

Ο ΚΑΙΡΟΣ ΤΩΝ ΜΟΥΡΝΙΔΩΝ (1833)

Γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ ἔδωκε στὸ Σουλτάνο ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου γιὰ τὴν κατάπιξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, πῆρε γιὰ πληρωμὴ τὴν Κρήτη. Ὁ διοικητὴς ποὺ ἔστειλε κάλεσε ἀμέσως καὶ τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς Τούρκους νὰ καταθέσουν τὰ ὄπλα. Ὅσοι ἀρνήθηκαν τοὺς τὰ πῆραν μετὰ τὴ βία. Ὑποσχέθηκε ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς, πὺς θὰ κυβερνήσῃ τὸ πολύπαθο νησι πατρικά, μὰ δὲ φύλαξε τὴν ὑπόσχεσὴ του. Ἐβαλε βαριοὺς φόρους, ποὺ δὲ μποροῦσαν οἱ Κρητικοὶ, ποὺ ἦταν ἐξαντλημένοι ἀπὸ τὴν πολύχρονη ἐπανάσταση νὰ πληρώσουν. Γι' αὐτὸ ἀποφάσισαν νὰ πουλίσουν τίς περιουσίες των καὶ νὰ φύγουν ἔξω ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ὁ διοικητὴς ὅμως οὔτε αὐτὸ δὲν τοὺς ἐπίτρεψε.

Γι' αὐτὸ στὸ 1833 μαζεύτηκαν ὡς ἑπτὰ χιλιάδες στὸ χωριὸ Μουρνιές λίγο ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ ἔκαμαν συλλαλητήριον. Σύνταξαν ψήφισμα καὶ ἔστειλαν στὸ διοικητὴ τῆς Κρήτης καὶ στὶς Μ. Δυνάμεις.

Ζητοῦσαν τὴν ἐλάττωσιν τῶν φόρων καὶ ἀνθρωπινώτερη κυβέρνησιν. Ἐνῶ ὅμως περιέμεναν ἀπάντησιν στὸ ψήφισμά τους, ξαφνικὰ τοὺς ἐπιτίθεται πολυάριθμος στρατὸς καὶ πιάνει πενήντα χριστιανοὺς καὶ τοὺς κρεμνᾶ ἀδίκαστους στὰ δένδρα τοῦ χωριοῦ. Οἱ ἄλλοι σκορπίστηκαν καὶ γύρισαν στὰ χωριά τους μὰ καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀργότερα θανατώθηκαν πολλοί.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΙΡΕΤΗ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΑΚΟΓΙΩΡΓΗ (1841)

Ἦρθε καιρὸς ποὺ τὰ χάλασαν ὁ Σουλτάνος μὲ τὸν Μεχμέτ-Ἀλῆ καὶ τοῦ πῆρε ὁ Σουλτάνος τὴν Κρήτη. Οἱ Κρητικοὶ διαμαρτυρήθηκαν καὶ τότε καὶ οἱ Μεγ. Δυνάμεις τοὺς συνιστοῦσαν νὰ δεχτοῦν τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν, ποὺ ὑποσχόταν πὼς θὰ ἐλαττώσῃ τοὺς φόρους καὶ πὼς θὰ κυβερνᾶ πιά μὲ καλωσύνη. Οἱ Κρητικοὶ ὅμως, ποὺ γνῶριζαν τι θὰ πῆ Τουρκικὴ καλωσύνη σήκωσαν ἐπανάστασιν καὶ ζήτησαν νὰ ἐνωθῆ ἡ Κρήτη μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ἀρχηγοὶ τῆς ἐπανάστασεως ἀνεδείχτηκαν στὴ Δυτικὴ Κρήτη ὁ Χαϊρέτης καὶ στὴν Ἀνατολικὴ ὁ Βασιλακογιώργης.

Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἐπέμβηκαν νὰ τοὺς καθησυχάσουν καὶ τοὺς πρότειναν νὰ ζητήσουν ὅ,τι θέλουν χωρὶς τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα. Μὰ οἱ Ἐπαναστάτες ἀπάντησαν : « Ἐμεῖς μόνο τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα ζητοῦμε. Γι' αὐτὴ ἔχομε χύσει ὡς τώρα ποτάμια τὸ αἷμα ». Μὰ οἱ Μ. Δυνάμεις, ποὺ εἶχαν συμφωνήσει μεταξὺ τους νὰ μὴν ἐπιτρέψουν στὴν Κρήτη νὰ ἐνωθῆ μὲ τὴν Ἑλλάδα, τοὺς εἶπαν ὅτι ζητοῦν πρᾶγμα ἀδύνατο καὶ ἐπίτρεψαν στὸν διοικητὴ τῆς Κρήτης νὰ τοὺς χτυπήσῃ ἂν δὲν καταθέσουν τὰ ὄπλα.

Οἱ Κρητικοὶ δὲ δέχτηκαν καὶ πολέμησαν, ὅπως πάντοτε γενναῖα. Μὰ ἔμειναν ἀβοήθητοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας, γιατί ὁ Ἀγγλικὸς καὶ ὁ Τουρκικὸς στόλος ἔκαμε [ἀποκλεισμὸ τῶν ἀκρογιαλιῶν τῆς Κρήτης καὶ οἱ δύστυχοι ἀναγκάστηκαν καὶ πάλι νὰ ὑποκύψουν στὸν Τουρκικὸ ζυγὸ.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ (1858)

Ἡ ζωὴ τῶν Κρητικῶν περνοῦσε ἔτσι μαρτυρικῆ. Ἀλλὰ στὰ 1858 ἡ κατάστασις χειροτέρευσε πολὺ. Διοικοῦσε τότε τὴν Κρήτη ὁ Βελή-πασᾶς ἄνθρωπος σκληρὸς καὶ φιλοχρήματος, ποὺ ἤθελε νὰ γενῆ πλούσιος μὲ ἀρπαγὰς καὶ ἄδικες φορολογίαις. Ἔβαλε λοιπὸν νέους φόρους καὶ ἔριχνε στὶς φυλακὰς, ὅσους δὲν μπορούσαν νὰ τοὺς πληρώσουν. Ἔτσι οἱ φυλακὰς ὄλες

γέμισαν και ὁ ἀπάνθρωπος διοικητὴς ἄλλους σκότωνε
καὶ ἄλλους ἐξώριζε.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀνάγκασε καὶ πάλι τοὺς Κρη-
τικοὺς νὰ πιάσουν τὰ ὄπλα καὶ νὰ σηκώσουν ἐπανάστα-
ση. Ἀρχηγὸς ἀναγνωρίστηκε ἕνας γιατρὸς ἀπὸ τοὺς
Λάκκους, ποὺ λεγόταν Μαυρογένης.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπανάσταση πῆρε τὸ ὄνομά του.
Ὅχι τὼ χιλιάδες Ἐπαναστάτες κατέβηκαν στὰ Μπου-
τσουνάρια, λίγο ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά, κ' ἔκαμαν ἀναφορὰ
πρὸς τὴν Τουρκικὴ Κυβέρνηση, ἀπὸ τὴν ὁποία ζητοῦ-
σαν, νὰ γίνουν δικαστήρια, νὰ ἐπιτρέπεται νάχουν ὅπως
καὶ οἱ Τοῦρκοι ὄπλα στὰ σπίτια τους, νὰ μὴ πληρώνουν
ἄλλο φόρο, παρὰ μόνο τὸ ἕνα δέκατο τῶν εἰσοδημάτων
καὶ τὸ στρατιωτικὸ φόρο. Ἡ ἀναφορὰ τοὺς διαβιβάστη-
κε στὸ Σουλτάνο καὶ γίνηκαν δεχτὰ ὅλα τοὺς τὰ ζητή-
ματα. Ὁ τυρανικὸς Βελῆς διώχτηκε ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ
στάλθηκε ἄλλος διοικητὴς. Ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ ὠφέ-
λησε πολὺ τοὺς Κρητικοὺς. Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοὶ
εἶχαν τὰ ἴδια δικαιώματα.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1866

Σὲ ψηλὸ βουνὸ σὲ ριζιμὸ χαράκι
κάθητ' ἕνα(ς) ἀητὸς βρεμένος, χιονισμένος
ὁ καημένος

καὶ παρακαλεῖ τὸν ἥλιο γ' ἀνατείλη.

«Ἡλιε ἀνάτειλε, ἦλιε λάμψε καὶ δός μου
γιὰ νὰ λυώσουνε χιόνια ἀπὸ τὰ φτερά μου
καὶ τὰ κρύσταλλα ἀπὸ τ' ἀκράνυχά μου».

Ἐνα δυὸ χρόνια πέρασαν καλὰ οἱ Κρητικοί. Ἄλλὰ οἱ διοικητὲς τῆς Κρήτης παρακινούμενοι καὶ ἀπὸ τοὺς Τουρκοκρηίτες, πού δὲν ὑπόφεραν νὰ βλέπουν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα μ' αὐτοὺς

Οἱ Κρητικοὶ ζητοῦν ἀπὸ τὰς Μεγάλαις Δυνάμεις τὴν Ἑνωσὴν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα.

δὲν ἄργησαν νὰ καταπατήσουν τὰ προνόμια, πού εἶχε δώσει ὁ Σουλτάνος στὰ 1858 καὶ ἡ κατάστασις ἦρθε πάλι στὰ πρωινά της. Γι' αὐτὸ στὰ 1866 μαζεύτηκαν πολλοὶ χριστιανοὶ ὅπλισμένοι στὰ Μπουτσουνάρια καὶ

διαμαρτυρήθηκαν στις Μεγ. Δυνάμεις. Σὲ λίγον καιρὸ ἦρθε ἡ ἀπάντηση ἀπὸ τὸ Σουλτάνο, πὺ ἔγραφε, πὺς οἱ διαμαρτυρίες τους εἶνε ἀδικολόγητες. Ἀκόμη ἔδιδε διαταγὴ στὸ διοικητὴ νὰ πιάσῃ ὅλους πὺ εἶχαν ὑπογράψει τὴν ἀναφορὰ καὶ νὰ τοὺς στείλῃ στὶς φυλακὲς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οἱ χριστιανοὶ ἀμέσως κήρυσαν τὴν ἐπανάσταση σὲ ὅλη τὴν Κρήτη. Τώρα πὰ δὲ ζητοῦσαν προνόμια, παρὰ τὴν Ἐνωσὴ μὲ τὴν Ἑλλάδα. Στὶς σημαῖες τους κέντησαν τὶς λέξεις: «ΕΝΩΣΙΣ Η ΘΑΝΑΤΟΣ». Τὴν ἐπανάσταση διεύθυνε Γενικὴ Συνέλευση ἀντιπροσώπων ἀπὸ ὅλη τὴν Κρήτη.

Ὅσοι Κρητικοὶ βρισκόνταν στὴν Ἑλλάδα ἔκαμαν ἀμέσως ἐπιτροπές, γὰ νὰ μαζέψουν χρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἀγόραζαν ὄπλα, πολεμὸδια καὶ τροφές γὰ τοὺς ἐπαναστάτες. Καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση βοήθησε ὅσο μπορούσε. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Κρητικοὺς πὺ βρισκόνταν στὴν Ἑλλάδα καὶ πολλοὶ ἐθελοντὲς ἀπὸ τὶς διάφορες Ἑλληνικὲς χῶρες ἔτρεξαν στὴν Κρήτη νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἐπανάσταση. Ἦρθαν ἐπίσης νὰ πολεμήσουν γὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης καὶ πολλοὶ Εὐρωπαῖοι πρὸ πάντων Γάλλοι. Χωρὶς αὐτὲς τὶς βοήθειες δὲν θὰ μπορούσε νὰ βαστάξῃ ἡ ἐπανάσταση τρεῖς ὀλόκληρα χρόνια.

Τὰ Τουρκικὰ πλοῖα ἀπόκλεισαν καὶ πάλι τὰ Κρητικὰ ἀκρογιάλια, μὰ τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, τὸ ξακουστὸ «Ἀρκάδι» καὶ ἡ περίφημη «Ἐνωσὴ» κατῶρθωναν νὰ περνοῦν καὶ νὰ ἐφοδιάζοιν τοὺς Ἐπαναστάτες μὲ ὅ,τι τοὺς χρειαζόταν.

Οἱ πρῶτες μάχες

Οἱ Τοῦρκοι θέλησαν εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν νὰ διασκορπίσουν τοὺς Ἐπαναστάτες ἔστειλαν ἐναντίο τους τὸν Αἰγυπτιακὸ στρατό. Στὶς Βρύσες ὁμοῦ τοῦ Ἀποκόρωνα τὸν πολιορκήσαν οἱ Ἐπαναστάτες καὶ τὸν ἀνάγκασαν νὰ ζητήσῃ συνθηκολόγησιν. Ζήτησε νὰ τὸν ἀφήσουν ἀπέτραχτο νὰ γυρίσῃ στὰ Χανιά καὶ οἱ Ἐπαναστάτες δέχτηκαν, γιατί εἶχαν πληροφορηθῆ, πὺς σὲ δύο μέρες θάρχόταν πολυάριθμος Τουρκικὸς στρατὸς νὰ τοῦ δώσῃ βοήθειαν.

Καὶ στὸ Σέλυνο ἐπιχείρησαν οἱ Τοῦρκοι τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς νὰ διασκορπίσουν τοὺς ἐπαναστάτες, ἀλλὰ νικῆθησαν καὶ οἱ Ἐπαναστάτες τοὺς πολιορκήσαν στὴν Κάντανο. Θὰ τοὺς αἰχμαλώτιζαν μάλιστα ὅλους, ἂν δὲν ἐρχόταν Τουρκικὸς στρατὸς πάνω ἀπὸ 20 χιλιάδες νὰ τοὺς παραλάβῃ στὰ Χανιά.

Πρώτη μεγάλη ἐκστρατεία τῶν Τούρκων

Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἐνισχυμένος καὶ ἀπὸ τοὺς ντόπιους Τούρκους τῶν ἐπαρχιῶν ποὺ εἶχαν καταφύγει στὰ Χανιά, ἐξώρμησε τὸ Σετέμπρη τοῦ 1866 ἀπὸ τὰ Χανιά πρὸς τοὺς Λάκκους. Ἐκαστε τὰ χωριά Μεσκλά, Λάκκους καὶ Θέρισσο. Ἐκεῖ ὁμοῦ τοὺς κύκλωσαν οἱ Ἐπαναστάτες καὶ σέβθησαν ὕστερα ἀπὸ μεγάλες ζημιὰς στὴ Μαλάξα. Πολλὰ ὄπλα πῆραν τότε οἱ Ἐπαναστάτες ἀπὸ τοὺς σκοτωμένους Τούρκους.

Αὐτὸ ἦταν πολὺ σπουδαῖο, γιατί τὰ Τουρκικὰ ὄπλα ἦταν πιδὸ καλὰ καὶ ἔρριχναν πιδὸ μακριὰ πὺς σφαῖρές τους.

Στὸ μεταξὺ καὶ στὰ τμήματα τοῦ Ρεθύμνου καὶ Ἡρακλείου ἐξώρμησαν οἱ Τούρκοι καὶ πολλὰς μάχας γίνηκαν κ' ἐκεῖ. Σὲ ὅλες αὐτὰς νίκησαν οἱ Ἐπαναστάτες καὶ ἀνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ κλεισθοῦν στὰ φρούρια τῶν πόλεων.

Οἱ νίκες αὐτὰς καὶ οἱ ἄφθονες ἐπικουρίες, πὺ ἐρχονταν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἔδωκαν μεγάλο θάρρος στοὺς Κρητικούς, ἐνῶ οἱ Τούρκοι εἶχαν χάσει τελείως τὸ θάρρος των. Ἄν καὶ εἶχαν τόσο στρατὸ στὴ διάθεσή τους, ἔγραψαν στὸν Σουλτάνο νὰ στείλῃ καὶ ἄλλο. Καὶ κάθε τόσο ξεβάρκαραν στὴν Κρήτη νέα Τουρκικὰ στρατεύματα, γιὰτὶ ἡ Τουρκία κείνα τὰ χρόνια δὲν εἶχε πουθενὰ ἄλλοῦ πόλεμο.

Ἔτσι ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἐνισχυμένος ἀπὸ νέα στρατεύματα προχώρησε ἀπὸ τὴ Μαλάξα καὶ κατὰλαβε τὸν Ἀποκόρωνα.

Οἱ οἰκογένειες τραβήχτηκαν πρὸς τὰ βουνά. Εἶχε ἀρχίσει ὁ χειμῶνας καὶ πολλὰ παιδιά πέθαναν ἐκεῖ ἀπὸ τὸ κρύο καὶ ἀπὸ τὴν πείνα. Οἱ Ἐπαναστάτες μαζεύτηκαν στὸ χωριὸ Βαφὲ κ' ἐκεῖ τοὺς χτύπησε ὁ Τουρκικὸς στρατὸς. Ἄν καὶ πολέμησαν στὴ μάχη, πὺ γίνηκε ἐκεῖ, οἱ Ἐπαναστάτες παλληκαρίσια δὲν μπόρεσαν νὰ κρατήσουν τίς θέσεις των, γιὰτὶ ἦταν μόνις ἐξακόσιοι καὶ ὑποχώρησαν στ' Ἀσχύφον. Ὁ Μουσταφάς ὁ στρατάρχης τῶν Τούρκων—ἦταν ὁ ἴδιος στρατάρχης καὶ στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821—ζήτησε νὰ δηλώσουν οἱ Σφακιανοὶ ὑποταγὴ γιὰ νὰ μὴν βγῆ καὶ κάψῃ, ὅπως καὶ στὰ 1821 τὰ Σφακιά. Καὶ γιὰ χάρη τῶν οἰκογενειῶν των, πὺ κινδύνευαν νὰ χαθοῦν μεσ' στὰ χιόνια ἐδήλω-

σαν ύποταγή μὲ σκοπὸ νὰ πιάσουν πάλι τὰ ὄπλα μόνις θάρχόταν ἢ ἀνοιξη.

Η ΟΛΟΚΑΥΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

(8 Νοεμβρίου 1866)

Ὁ Τούρκος στρατάρχης ἀφίνει τὸν Ἀποκόρωνα καὶ μπαίνει στὰ Ρεθεμνιώτικα γιὰ νὰ καταδιώξη κ' ἐκεῖ τοὺς ἐπαναστάτες, ποῦχαν ἀποσφαλίσει τοὺς Τούρκους στὸ φρούριο τοῦ Ρεθύμνου. Πῆρε κ' ὅσους Τούρκους πολεμιστὲς βρῆκε στὴν πόλη καὶ ἔτσι ἔχοντας 22 χιλιάδες στρατὸ προχώρησε πρὸς τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀρκαδίου. Τὸ μοναστήρι αὐτὸ ἦταν περιτειχισμένο καὶ γι' αὐτὸ εἶχαν καταφύγει ἐκεῖ χίλιοι περίπου χριστιανοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους 287 ἦταν πολεμιστὲς, οἱ δὲ λοιποὶ γέροντες γυναῖκες καὶ παιδιά.

Προσπάθησαν νὰ τὸ καταλάβουν μὲ ὀρμητικὰς ἐφόδους, ἀλλὰ οἱ σφαῖρες τῶν ἐπαναστατῶν ἀπὸ μέσα τοὺς θέριζαν ἀλύπητα.

Σὰν εἶδαν οἱ Τούρκοι, πὼς τὰ μικρὰ κανόνια ποῦχαν φέρει μαζί τους δὲν ἔφερναν ἀποτέλεσμα, ἔστειλαν κ' ἔφεραν ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο ἓνα μεγάλο κανόνι καὶ μ' αὐτὸ χτυποῦσαν τὴ μεγάλη πόρτα τοῦ μοναστηριοῦ.

Ἡ καταστροφὴ πλησιάζει. Ὁ ἡγούμενος λειτουργεῖ τὴ νύχτα καὶ ὄλοι μεταλαβαίνουν. Οἱ δυὸ μαρτυροποδοθῆκες τοῦ μοναστηριοῦ εἶνε ἑτοιμὲς γιὰ ἀναντιναξή. Ἡ πόρτα εἶνε πιά τσακισμένη σχεδὸν ἀνοιχτὴ καὶ οἱ Τούρκοι μανιασμένοι ὀρμοῦν νὰ μποῦν μέσα. Τρεῖς

ἔφοδοι ἀποκρούονται μὲ μεγάλες ἀπώλειες. Μὰ στὴν τετάρτη κατορθώνουν νὰ μπουῖν στὴν αὐλή.

Οἱ ἐπαναστάτες κρατοῦν τὰ κελλιὰ καὶ ἀπὸ τὶς πολεμίστρες τῶν σκορποῦν ἀλύπητα τὸ θάνατο στοὺς ἐχθρούς. Τέλος ἔρχονται στὰ χέρια. Σωπαίνει τὸ ντουφέκι καὶ δουλεύει τὸ σπαθί. Εἶναι ὑποφασισμένοι οἱ Ἐπαναστάτες ν' ἀποθάνουν ὅλοι καὶ θέλουν μόνο νὰ πληρωθῇ ἀκριβὰ τὸ αἷμα τῶν. Ὁ ἠγούμενος Γαβριήλ κρατεῖ ἀναμμένο δαυλὸ καὶ τρέχει ν' ἀνατινάξῃ τὴν μία μαρτυροαποθήκη, μὰ δὲν προφταίνει, γιὰτὶ μιὰ σφαῖρα Τούρκικη τὸν ξαπλώνει κάτω νεκρὸ.

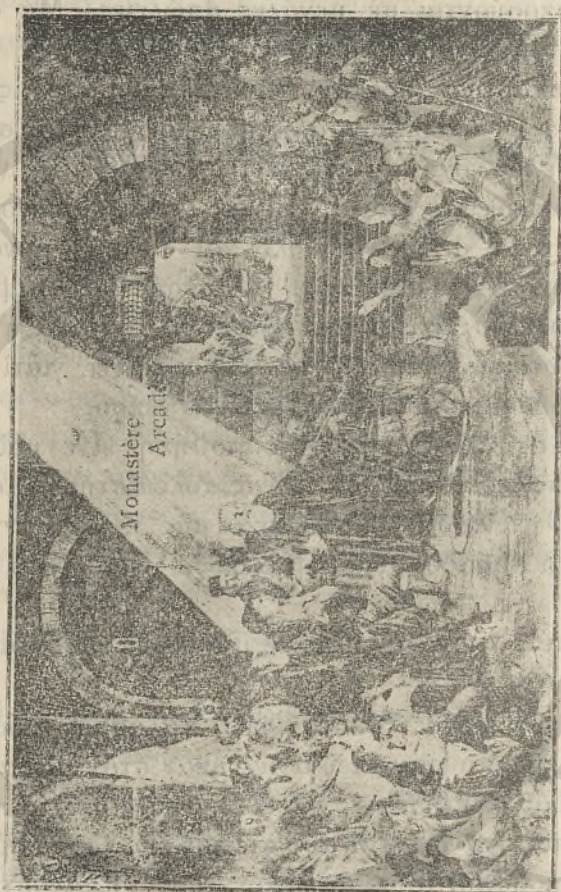
Μέσα στὴν ἄλλη μαρτυροαποθήκη εἶνε μαζεμένοι οἱ πιδ πολλοὶ ἀπόλεμοι. Ἐνας πολεμιστῆς ὄρμῃ μέσα ἐκεῖ καὶ φωνάζει: «Οἱ Τούρκοι μᾶς κύκλωσαν ἀπὸ παντοῦ. Νὰ παραδοθοῦμε γῆ νὰ δώσω φωτιά στὸ μαρούτι;»

«Φωτιά» φώναξαν ὅλοι μὲ μιὰ φωνὴ κάνοντας τὸ σταυρό τους.

Φοβερὸς κρότος ἀκούστηκε. Χαλασμὸς κόσμου, γίνεται. Ὅλοι ποῦσαν ἐκεῖ τινάχτηκαν στὸν ἀέρα μαζί καὶ ὅσοι Τούρκοι βρέθηκαν ἐκεῖ κοντὰ. Φριχτὸ πυροτέχνημα, ποῦ ἡ ἀναλαμπὴ του φώτισε ὅλο τὸν κόσμο!

Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἐπαναστατῶν πιάστηκαν καὶ τουφεκίστηκαν ἀμέσως. Ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς ποῦ βρέθηκαν ἐκεῖ, μόνο 115 σώθηκαν.

Ἄς εἶναι αἰωνία ἡ μνήμη ἐκείνων ποῦ θυσιάστηκαν στὸ Βωμὸ τῆς Πατρίδας καὶ τῆς Ἐλευθερίας.

·Ο ηγούμενος Γαβριήλ κρατεί άναμμένο δαυλό και...

Β' έκστρατεία τών Τούρκων

“Υστερα από την καταστροφή της μόνης του Άρκαδίου ο Τούρκος στρατάρχης νομίζοντας, πώς έσβυσε κ' εκεί ή έπανάσταση γύρισε στα Χανιά. Σάν ξεκουράστηκε λίγο ο στρατός ξεκίνησε πάλι για να χτυ-

πήση τοὺς Ἐπαναστάτες τῆς Κυδωνίας καὶ τοῦ Σελίνου. Οἱ Ἐπαναστάτες ἔχοντες γενικὸ ἀρχηγὸ τὸ Ζυμβρακάκη προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν προχώρησιν τῶν Τούρκων καὶ πολέμησαν σὰν ἥρωες, ἀλλὰ ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς τὶς πλαγιὰς καὶ τὰ φαράγγια τῶν Λευκῶν Ὀρέων, ὅπου τραβήχτηκαν καὶ οἱ οἰκογένειες τῶν γύρω χωριῶν. Πόσα ὑπόφεραν μέσα στὰ σπήλια καὶ στὰ σκίσματα τῶν βράχων τὰ κακόμοιρα τὰ παιδάκια, οἱ μητεροῦλές τους καὶ οἱ γέροντες στὸν ἄγριο χειμῶνα!

Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς πέρασε τὸ ὄροπέδιο τοῦ Ὁμαλοῦ καὶ κατάλαβε τὴν ἀνατολικὴ κοιλιάδα τοῦ Σελίνου. Ὅλες κ' ἐκεῖ οἱ οἰκογένειες κατάφυγαν σὶς δυτικὰς πλαγιὰς τῶν Λευκῶν ὀρέων. Ἀπὸ τὸ κρῦο καὶ τὴν πείνα πολλὰ γυναικόπαιδα πέθαιναν κάθε μέρα. Οἱ Ἐπαναστάτες χτυποῦν μὲ λύσσα τὸν Τουρκικὸν στρατὸν, μὰ εἶνε πολλὸς καὶ δὲν μποροῦν νὰ τὸν σταματήσουν οὔτε νὰ τὸν διώξουν. Καὶ τὸ χειρότερον: Τὰ τουφέκια τους εἶνε κακὰ καὶ ὅταν βρέχη, δὲν παίρνουν φωτιά.

Τὰ Τουρκικὰ πλοῖα περιπλέον νύχτα τὰ ἀκρογιάλια τοῦ Σελίνου, γιὰ νὰ τροφοδοτοῦν τὸν Τουρκικὸν στρατὸν καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ φέρουν τροφίμα στοὺς Ἐπαναστάτες καὶ νὰ παίρνουν τὶς οἰκογένειες. Ὁ Μουσταφὰς νομίζει, πὼς κ' ἐδῶ ἔσβυσε ἡ ἐπανάσταση καὶ μπάζει τὸ στρατὸν στὰ πλοῖα καὶ τὸν ἀποβιβάζει στὸ Φραγκοκάστελλο στὰ Σφακιά. Θέλει νὰ τρομάξῃ τοὺς Σφακιανοὺς γιὰτὶ ἔμαθε πὼς ἐτοιμάζονταν νὰ σηκώσουν κ' αὐτοὶ κεφάλι. Μὰ οἱ Σφακιανοὶ καμώνονται πὼς διατηροῦν τὴν ὑποτά-

γή τους και ὁ Μουσταφᾶς παίρνει τὸ στρατό του νὰ περάσῃ στὸν Ἀποκόρωνα. Μὰ ὅταν περνοῦσε τὸ Λαγκὸ τοῦ Κατρὲ, ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ λαγκαδι, ποὺ γίνηκε ὁ τάφος 2 χιλιάδων Τούρκων στὰ 1821, ρίχτηκαν κατὰ πάνω του τετρακόσιοι Σφακιανοί. Σὲ διάστημα τριῶν μόνο ὥρῶν, σκότωσαν 1200 Τούρκους καὶ πλήγωσαν 1400. Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς γύρισε στὰ Χανιά σὲ ἐλεεινὴ κατάσταση. Ἀπὸ 17500 ποὺ ξεκίνησαν ἀπὸ τὰ Χανιά, γύρισαν μόνο 6 χιλιάδες καὶ αὐτοὶ οἱ πρὸ πολλοὶ ἀσθενεῖς. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἢ σκοτώθηκαν ἢ πέθαναν ἀπὸ τὶς κακουχίες τοῦ πολέμου. Πλήρωσαν πολὺ ἀκριβὰ τὶς καταστροφὲς ποῦ κάμαν.

Μάχη τοῦ Καμαριώτη

Καὶ στὸ Ἡράκλειο ὁ πασᾶς τοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ ἔκαμε ἐκστρατεία κατὰ τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατῶν, ποὺ εἶχαν ἀρχηγὸ τὸν ξακουστὸ γιὰ τὴν ἀνδρεία του Καπετὰν-Κόρακα. Κοντὰ στὸν ποταμὸ Καμαριώτη γίνεται πεισματώδικη μάχη. Οἱ Τούρκοι ὑποχώρησαν ἀφίνοντες στὸν τόπο τῆς μάχης 600 νεκροὺς.

Ἡ ἐπανάσταση φαινόταν πὼς θὰ θριαμβέψῃ. Δυστυχῶς ἡ Τουρκία δὲν τρομάζει ἀπὸ τὶς φοβερὲς ἀπώλειες τοῦ στρατοῦ της. Ἐχει πολλὰς χιλιάδες στρατὸ νὰ στείλῃ στὴν Κρήτη. Δὲ λογαριάζει πόσοι θὰ χαθοῦν, φτάνει νὰ ἐπιτύχῃ τὴ νίκη της.

Τρίτη μεγάλη ἐκστρατεία τῶν Τούρκων.

Στὰ 1867 ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνηση ἀνακαλεῖ τὸ Μουσταφᾶ καὶ στέλνει στὴν Κρήτη τὸν καλύτερο στρα-

τηγὸ τῆς Τουρκίας, τὸν Ὅμηρ πασά, μὲ πολυάριθμο στρατό. Ἐνῶ προχωρεῖ γιὰ νὰ πατήσῃ τὰ Σφακιὰ βρῖσκει μεγάλη ἀντίστασιν ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστάτες καὶ ἀφίνει ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ του στὰ σύνορα τῶν Σφακιῶν, γιὰ νὰ ἀπασχολῇ τοὺς ἐπαναστάτες τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν καὶ αὐτὸς προχωρεῖ πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτη. Θέλει νὰ καταλάβῃ τὸ ὄροπέδιο τοῦ Λασηθιοῦ, ποὺ ἦταν ἡ δεύτερη φωλιὰ τῶν Ἐπαναστατῶν.

Σκοτώνοντας τὸν ἀπόλεμο πληθυσμὸ τῆς Κρήτης, καίοντας καὶ ρημάζοντας τὰ χωριά, προχωρεῖ ὁ νέος στρατάρχης καὶ παραλαβαίνει καὶ τὸ στρατὸ, ποὺ βρῆκε στὸ Ἡράκλειο. Οἱ Ἐπαναστάτες τῆς Ἀνατ. Κρήτης ὅταν ἔφθασε ὁ ἐχθρὸς στὰ ριζοβούνια τοῦ Λασηθιοῦ, ὀρμοῦν κατὰ πάνω του καὶ δὲν τὸν ἀφίνουν νὰ βγῇ στὸ Λασηθί. Αὐτὸς ὅμως κατορθώνει νὰ βρῇ ἓνα στενὸ πέρασμα, ποὺ δὲ φυλαγόταν καλὰ καὶ μπαίνει στὸ ὄροπέδιο. Οἱ Ἐπαναστάτες τραβιοῦνται πολεμώντας πρὸς τὰ ψηλότερα μέρη, μὰ τὰ χωριά τοῦ Λασηθιοῦ καίονται καὶ καταστρέφονται. Οἱ οἰκογένειες ὅμως γλύτωσαν.

Ὁ Τοῦρκος στρατάρχης νομίζει, πῶς, μὲ τὸ νὰ καίῃ καὶ καταστρέφῃ τὴ χώρα, τὴν ὑπόταξε. Μὰ βγῆκε γελασμένος, γιὰτὶ γυρίζοντας πάλι πρὸς τὶς δυτικὰς ἐπαρχίας, χτυπήθηκε σὲ πολλὰ μέρη ἀπὸ τοὺς Ἐπαναστάτες. Ἐπιμένει νὰ μπῆ καὶ στὰ Σφακιὰ καὶ ἐπιτίθεται ἀπὸ τὰ ἀνατολικά μέρη τῆς ἐπαρχίας, ποὺ εἶναι πῶς εὐκολοπέραστα, ἀπὸ τρία μέρη. Οἱ Ἐπαναστάτες μάχονται λυσσῶδῶς, σκοτώνουν καὶ σκοτώνονται, μὰ δὲν μποροῦν νὰ ἀναχαιτίσουν τόσο πλῆθος καὶ οἱ Τοῦρκοι πατοῦν τὰ Σφακιὰ ἀπ' ἄκρην σ' ἄκρην. Εἶναι εὐτύχημα,

ποὺ ἦρθαν τὰ Εὐρωπαϊκὰ πλοῖα κ' ἔπαιρναν τὰ γυναικόπαιδα καὶ τοὺς γέροντες. Ἀλλοιώτικα δὲ θὰ γλύτωνε κανέναν γιατί ὁ αἰμοβόρος Ὅμερ εἶχε διατάξει νὰ μὴ χαρίζουν σὲ κανένα τὴ ζωὴ. Στὰ Σφακιά δὲν ἔμεινε γερὸ οὔτε σπίτι, οὔτε ἐκκλησία, οὔτε ἀμπέλι, οὔτε ἔλαιόδενδρο. Μόνο στάχτη καὶ φρικτὴ ἐρήμωση. Ἔτσι νόμιζε ὁ κακοῦργος πὼς θὰ ὑποτάξῃ τὸ ἐπαναστατημένο νησί. Αὐτὰ ὅμως τὰ κακουργήματα ἐθέρωσαν μέσα στὴν ψυχὴ τῶν Κρητικῶν τὸν πόθο τῆς Ἐκδικήσεως καὶ τῆς Λευτεριᾶς.

Νομίζοντας καὶ πάλι ὁ Ὅμερ, πὼς ὑπόταξε τὰ Σφακιά, μπαίνει στὰ πλοῖα—δὲν ἔκρινε φρόνιμο νὰ περάσῃ τὸ λαγκὸ τοῦ Κατρὲ—καὶ γυρίζει στὰ Χανιά. Μὰ οἱ Ἐπαναστάτες ξεπηδοῦν πάλι ἀπὸ τοὺς κρυψωνέτους καὶ χτυποῦν τὶς φρουρὰς π' ἀφήκε ἐδῶ καὶ κεῖ καὶ τὶς ἀναγκάζουν νὰ φύγουν.

Στὸ μεταξὺ ἓνα τμημα στρατοῦ, ποὺ εἶχε ἀφίση ὁ Ὅμερ κοντὰ στὰ Χανιά γιὰ τὴν καθυπόταξη τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, κατώρθωσε ὕστερα ἀπὸ πολύνεκρες μάχες νὰ πατήσῃ καὶ τὶς τρεῖς ἐπαρχίες τὴν Κυδωνία, τὴν Κίσσαμο καὶ τὸ Σέλινο.

Ἡ Ἐπανάστασις τελειώνει

Σὰν εἶδε ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις, πὼς μὲ τὶς ἀγριότητες καὶ τὶς καταστροφὰς δὲν μπόρεσε νὰ εἰρηνέψῃ τὴν Κρήτη, ἔστειλε τὸ Μεγάλον Βεζύρη, νὰ δώσῃ ὅ,τι ζητήσουν οἱ Κρητικοὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἐνωσι. Μὰ οἱ Ἐπαναστάτες εἶχαν ὀρκιστῆ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀρχόνα, πὼς δὲ θὰ δεχτοῦν ποτὲ τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν

Ἐνωσι καὶ δέχτηκαν τὰ προνόμια, πού τοὺς ἔδιδε ὁ Βεζύρης. Ἐγνώριζαν πὼς καὶ προνόμια νὰ δοθοῦν πάλι θὰ καταπατηθοῦν σὲ λίγο ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ οἱ Μ. Δυνάμεις ἔστειλαν στοὺς Ἐπαναστάτες τοὺς Προξένους τῶν νὰ τοὺς συμβουλέψουν νὰ δεχτοῦν, ἀλλὰ αὐτοὶ ἔμεναν ἀνένδοτοι. Ἔτσι ἡ ἐπανάσταση ἐξακολούθησε.

Οἱ Τούρκοι ὁμως δὲν κάνουν πιά ἐκστρατείες. Μόνο χτίζουν πύργους πολλοὺς καὶ ὀχυροὺς στ' ἀκρογιάλια καὶ στὰ μέρη, πού ἤξεραν, πὼς συχνάζουν οἱ Ἐπαναστάτες καὶ ἐγκαθιστοῦν μέσα ἰσχυρὲς φρουρὲς. Οἱ πύργοι αὐτοὶ πολὺ δυσκόλευαν τοὺς Ἐπαναστάτες νὰ μετακινοῦνται ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο μέρος. Δὲν ἔπαυαν ὁμως νὰ κάνουν ὀρμητικὲς καὶ ξαφνικὲς ἐπιθέσεις καὶ πολλὲς φορὲς ἔδιωχναν ἢ σκοτώναν τὶς φρουρὲς τῶν πύργων.

Ἔτσι βάστηξε ἡ ἐπανάσταση ἓνα χρόνον ἀκόμη ὡς τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1868, ὅσπου στὸ τέλος πιάστηκε αἰχμάλωτη καὶ αὐτὴ ἡ Προσωρινὴ Κρητικὴ Κυβέρνηση. Οἱ ὀλίγοι Ἐπαναστάτες πού ἔμεναν ἀκόμη, γιατί οἱ πῶ πολλοὶ εἶχαν σκοτωθῆ ἢ ἀποθάνει ἀπὸ τὶς κακουχίες τοῦ πολέμου, συνθηκολόγησαν μὲ τοὺς Τούρκους, πού ἀνάλαβαν τὴν ὑποχρέωση νὰ τοὺς φέρουν μὲ τὰ ὄπλα τους στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα.

Ἔτσι τέλειωσε καὶ ἡ μεγάλη αὐτὴ ἐπανάσταση χωρὶς νὰ πραγματοποιηθῆ καὶ τότε τὸ προαιώνιον ὄνειρον τῶν τιμημένων προγόνων μας, ἡ Ἐνωσι τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878

Πάντα ὁ πόθος τῆς Ἐνώσεως διατηριόταν ἄσβυστος στὶς ψυχὰς τῶν Κρητικῶν. Γι' αὐτὸ ὅταν εἶδαν πὼς ἡ Τουρκία εἶχε περιπλεχτῆ σὲ πόλεμο μὲ τὴ Ρωσσία, ἔκριναν κατάλληλη τὴν περίσταση νὰ ἐπαναναστατήσουν. Ἐπιασαν πάλι τὰ ὄπλα, ἔκαμαν Γενικὴ Συνέλευση ἀντιπροσώπων ἀπ' ὅλη τὴν Κρήτη καὶ κήρυξαν πάλι τὴν Ἐνωση τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα στὰ 1878.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση καὶ πάλι βοήθησε, ὅσο μποροῦσε. Ἐστειλε ὄπλα, πολεμοφόδια καὶ τρέφιμα καὶ πολλοὶ ἐθέλοντες κατέβηκαν νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἐπανάσταση. Οἱ Ἄγγλοι προσπάθησαν νὰ ξεγελάσουν τοὺς Ἐπαναστάτες νὰ ζητήσουν τὴν προστασία τῆς Ἀγγλίας, μὰ αὐτοὶ ἀπόρριψαν τὶς προτάσεις τῶν καὶ ἐπίμειναν στὸ πρόγραμμα τῆς Ἐνώσεως.

Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἐξώρησε καὶ πάλι καὶ ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις γιὰ νὰ διασκορπίση τοὺς Ἐπαναστάτες. Αὐτοὶ ἀντισκέκονται παντοῦ καὶ μὲ ἀληθινὸ ἥρωισμό ἀποκρούουν τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ ἐπιστρέψουν μὲ μεγάλες ἀπώλειες στὰ φρούρια τῶν Σημαντικῆς μάχης γίνηκαν στ' Ἀληκιανοῦ, στὴ Μαλάξα, στὸν Τσιβαρὰ καὶ τ' Ἀποκόρωνα, στὴν Ἱεράπετρα καὶ ἄλλα μέρη. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πύργους ποῦχαν χτίσει οἱ Τούρκοι στὰ 1866 χαλάστηκαν ὡς τὰ θεμέλια.

Στὸ διάστημα αὐτὸ ἡ Τουρκία νικήθηκε ἀπὸ τὴ Ρωσσία καὶ γίνηκε στὸ Βερολίνο τῆς Γερμανίας ἓνα συνέδριο ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν Μεγ. Δυνάμεων γιὰ

νά κανονίση τὰ ζητήματα ποὺ παρουσιάστηκαν ἀπὸ τὴ νίκη τῆς Ρωσσίας. Ἐκεῖ συζητήθηκε καὶ τὸ Κρητικὸ ζήτημα. Ἡ Ἀγγλία ὁμως μὲ κανένα τρόπο δὲ δεχόταν νὰ γενῆ ἡ Ἐνωσις καὶ ἀποφασίστηκε νὰ δοθῆ στὴν Κρήτη αὐτόνομο πολίτευμα μὲ χριστιανὸ Διοικητὴ.

Κάλεσαν τότε τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Ἐπαναστατῶν στὴ Χαλέπα, προάστειο τῶν Χανιωῶν, καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλὰ συζητήσεις ὑπόγραψαν μὲ τοὺς Τούρκους μιὰ σύμβαση, ποὺ ὠνομάστηκε «Σύμβασις τῆς Χαλέπας». Ἐδήλωσαν ὁμως οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κρήτης, πὼς τὸ πολίτευμα αὐτὸ τὸ θεωροῦν προσωρινὸ καὶ πὼς δὲ θὰ ξεκλίνουν ποτὲ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ τους πρόγραμμα τῆς Ἐνώσεως.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1889 ΚΑΙ 1896

Κατάργησις Προνομίων

Ἡ Τουρκία καὶ οἱ Μουσουλμάνοι τῆς Κρήτης δὲ μποροῦσαν νὰ ὑποφέρουν τὰ προνόμια ποῦδωκαν στοὺς Κρητικοὺς γιατί τοὺς ἐξανάγκασαν οἱ Μεγ. Δυναμίεις. Γι' αὐτὸ ἔκαμαν ὅτι μποροῦσαν νὰ ἀποτύχη τὸ αὐτόνομο πολίτευμα. Ἔτσι κακοδιοίκησις, φόνοι, ἀρπαγὰς καὶ ἀναρχία ἄρχισαν πάλι νὰ δέρνουν τὸ πολυβασανισμένον νησί. Οἱ ἐκλογὰς τῶν βουλευτῶν ἔφεραν διαιρέσεις καὶ διχόνοιες ἀνάμεσα στοὺς χριστιανοὺς. Μὲ τὴν δικαιολογίαν λοιπὸν πὼς οἱ Κρητικοὶ δὲν μποροῦν νὰ αὐτοδιοικηθοῦν ἡ Τουρκία στὰ 1889 κατάργησε τὸ αὐτόνομο πολίτευμα ἔστειλε Τούρκους διοι-

κητές με στρατό και κτύπησε σκληρά, όσους διαμαρτύρονταν για την καταπάτηση τών προνομίων (1889).

*Αυτονομίση τῆς Κρήτης ὑπὸ τὴν προστασίαν
τῶν Μεγάλων Δυνάμεων*

Πέρασαν ἑπτὰ χρόνια ζωὴ μαρτυρικὴ ὥσπου στὰ 1896 σήκωσαν και πάλι οἱ Κρητικοὶ νέα ἐπανάσταση. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἔστειλε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1897 στρατὸ νὰ καταλάβῃ τὴν Κρήτη. Ἡ Τουρκία κήρυξε ἀμέσως γι' αὐτὸ τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἑλλάδας και ἀτυχῶς νικῆθηκε ἡ Ἑλλάδα στὴ Θεσσαλίᾳ, ὅπου γίνηκαν πολλὲς μάχες. Οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης πῆραν τότε θάρρος κ' ἔκαμαν σφαγὲς στὰ Χανιά κ' ἔκαψαν τίς χριστιανικὲς συνοικίες. Εὐτυχῶς οἱ Μεγ. Δυνάμεις δὲν ἀφήκαν τοὺς Τούρκους νὰ προχωρήσουν και νὰ καταλάβουν Ἑλληνικὲς χῶρες. Ὑποχρεώθηκε ὁμως ἡ Ἑλλάδα νὰ πληρώσῃ πολεμικὴ ἀποζημίωση στὴν Τουρκία και νὰ ἀποσύρῃ και τὸ στρατὸ ποὺ εἶχε στείλει στὴν Κρήτη και ποὺ εἶχε κλείσει τοὺς Τούρκους στὰ Χανιά. Οἱ Ἐπαναστάτες στὸ Σέλινο πολιορκήσαν τοὺς Τούρκους στὴν Κάνδανο και τοὺς ἀνάγκασαν νὰ παραδοθῶν. Οἱ μικροεπιτυχίες αὐτὲς ὁμως σὲ τίποτε δὲν ὠφέλησαν.

Οἱ Μεγ. Δυνάμεις καλοῦν τοὺς ἐπαναστάτες νὰ καταθέσουν τὰ ὄπλα κ' ἐπειδὴ ἀρνοῦνται, τὰ πολεμικὰ τοὺς πλοῖα τοὺς κανονιοβολοῦν στὸ ὕψωμα τοῦ Προφήτη Ἡλία ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά.

Φαίνόταν πὼς και πάλι ἡ Κρήτη θάμενέ στὸν Τουρκικὸ ζυγὸ. Μὰ οἱ Τούρκοι τοῦ Ἡρακλείου ἀθελά

τους ὀφέλησαν τὴν Κρητικὴ ὑπόθεσιν. Ἐκαμαν σφαγὴν στὴν πόλιν καὶ ἔσφαξαν καὶ μερικοὺς Ἕλληνας. Ἡ Ἑλλάς θύμωσε πολὺ γι' αὐτὸ, θανάτωσε τοὺς πρωταίτιους τῆς σφαγῆς καὶ ἀπαίτησε νὰ φύγῃ ὅλος ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ἐπρεπε νὰ σκοτωθοῦν Ἕλληνοι γιὰ νὰ συγκινηθῇ ἡ Ἑλλάς.

Κηρύχθηκε τότε (1899) ἡ Κρήτη αὐτόνομη κάτω ἀπὸ τὴν προστασίαν τῶν Μεγ. Δυνάμεων, πού ἔστειλαν καὶ στρατὸ δικό τους γιὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ νησιοῦ καὶ διώρισαν ἡγεμόνα τὸ δεύτερο γιὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Γεωργίου, τὸν Γεώργιον. Ἐπίτρεψαν ὅμως στὴν Τυρκίαν πού ἐπίμενε νὰ φαίνεται, πὼς ἔχει καὶ αὐτὴ κάποια δικαιώματα στὸ νησί, νὰ διατηρήσῃ μιὰ σημαίαν στὸ Ξερονήσι τῆς Σούδας.

Ἡ Κρήτη λευτερώθηκε, μὰ δὲν ἐνώθη μετὰ τὴν Ἑλλάδα.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΣΟΥ (1905)

Οἱ Κρητικοὶ δέχτηκαν τὴν αὐτονομίαν μετὰ τὴ σκέψιν καὶ τὴ χαρὰ, πὼς σὲ λίγο θὰ γινόταν καὶ ἡ Ἑνωσις. Μὰ οἱ Μεγ. Δυνάμεις δὲ μπορούσαν νὰ συμφωνήσουν στὴν πραγματοποιήσιν τοῦ πόθου αὐτοῦ.

Ὁ Ἀρμοστής τῆς Κρήτης—αὐτὸν τὸν τίτλον ἔδωκαν στὸν Γεώργιον—φαινόταν σὰ νὰ ἀδιαφοροῦσε καὶ αὐτὸς γιὰ τὴν Ἑνωσις.

Ἔτσι σὰν πέρασαν ἕξ χρονία, ἄρχισαν πὰ οἱ Κρητικοὶ νὰ χάνουν τὶς ἐλπίδας των γιὰ τὴν πραγματοποιή-

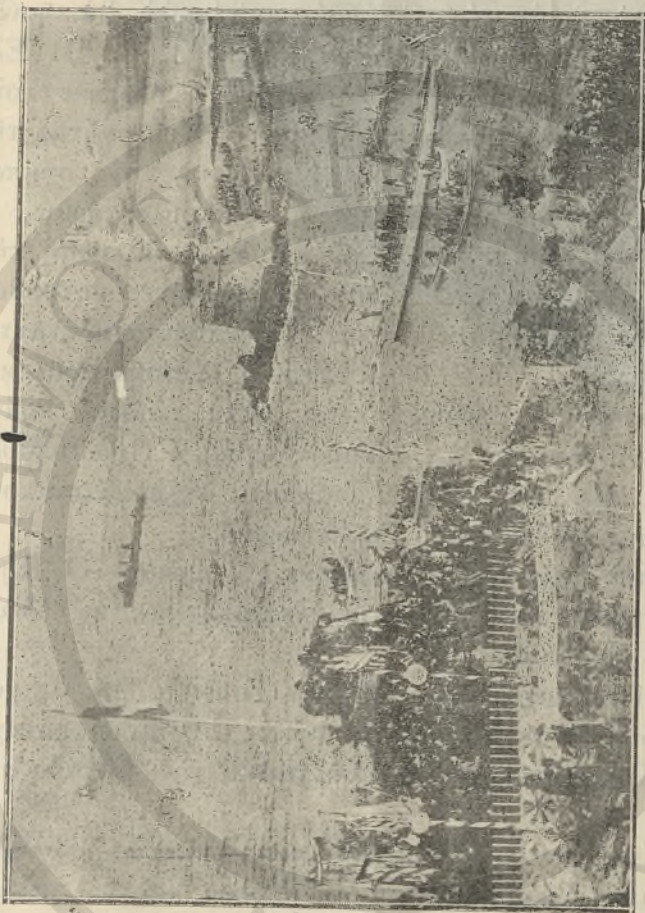
ση τῆς Ἐνώσεως καὶ στὴν ἀπελπισία των νόμισαν, πὼς καὶ ὁ Ἡγεμόνας των γινόταν σ' αὐτὸ πρόσκομμα.

Γι' αὐτὸ στὰ 1905 ἄρπαξαν καὶ πάλι τὰ ὄπλα, μαζεύτηκαν στὸ Θέρισσο, ἓνα χωριὸ στὰ ριζοβούνια τῶν Λευκῶν ὀρέων καὶ ζήτησαν μὲ ἀναφορὰ ἀπὸ τὶς Μ. Δυνάμεις νὰ ἐπιτρέψουν ἐπὶ τέλους τὴν Ἑνωσὴ μὲ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ Μ. Δυνάμεις δὲν ἔκριναν σωστὸ νὰ χτυπήσουν τοὺς ἐπαναστάτες, μὰ καὶ δὲν ἤθελαν νὰ ἐπιτρέψουν τὴν Ἑνωσὴ. Μόνο ὁ Ρωσσοικὸς στρατὸς στὸ Ρέθυμνο χτύπησε τοὺς Ἐπαναστάτες. Βρῆκαν ἀλλή λύση. Προσκάλεσαν τὸν Ἡγεμόνα Γεώργιον νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἐπειδὴ εἶχε δυσαρεστήσει πολλοὺς μὲ τὴν αὐταρχικὴ του διοίκηση, ἔδωκαν τὸ δικαίωμα στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση νὰ διορίζῃ αὐτὴ τὸν διοικητὴ τῆς Κρήτης καὶ νὰ στείλῃ Ἑλληνας ἀξιωματικοὺς νὰ διοργανώσουν Κρητικὸ στρατὸ. Σὲ λίγο ἦταν ἔτοιμος ὁ Κρητικὸς στρατὸς καὶ οἱ Μ. Δυνάμεις ἀπόσυραν τὰ στρατεύματά τους. Γίνηκε ἔτσι ἓνα μεγάλο ἀκόμη βῆμα πρὸς τὴν ἔνωσιν.

~~~~~  
**Η Ε Ν Ω Σ Η !**  
~~~~~

Πέρασαν ἀκόμη ἑφτά χρόνια. Κάθε χρόνο ὁ Κρητικὸς Λαὸς μὲ ὑπομνήματα καὶ ἀναφορὰς πρὸς τὶς Μ. Δυνάμεις καὶ κάποτε καὶ μὲ στασιαστικὰ κινήματα προσπαθοῦσε νὰ ἀναγκάσῃ τοὺς προστάτες της νὰ συγκατανέψουν στὴν Ἑνωσὴ.

Στὰ 1912 κυβερνοῦσε τὴν Ἑλλάδα ὁ Κρητικὸς

Οι Κρητικοί πανηγυρίζουν την Ένωση τῆς Κρήτης
μέ τὴν Ἑλλάδα

Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Οἱ Κρητικοὶ ἔστειλαν τότε τοὺς βουλευτὲς των νὰ συνεδριάξουν στὴν Ἑλληνικὴ Βουλὴ μαζί μὲ τοὺς ἄλλους Ἑλληνες βουλευτὲς. Ἡ Τουρκία πὺ ἀκόμη πίστευε πὺς ἔχει κυριαρχικὰ δικαιώματα στὴν Κρήτη, φοβέριζε τὴν Ἑλλάδα, πὺς ἂν δεχτῆ τοὺς

27-11
30-11
13-5
28-8
26/3
24/10
18/2

Κρητικούς βουλευτές στην Ἑλληνική βουλή θὰ κηρύξη ἐναντίο της τὸν πόλεμο ὅπως καὶ στὰ 1897. Ἡ Ἑλλάδα βρέθηκε τότε ἀπροετοίμαστη καὶ δὲ δέχτηκε τοὺς βουλευτές. Μὲ μεγάλο πόνο ψυχῆς ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας ἔβραζε φρουρὰς νὰ ἐμποδίζουν τοὺς συμπατριῶτες του βουλευτὲς τὴν εἴσοδο στὸ βουλευτήριο.

Τοὺς ἐμπόδιζε γιὰ νὰ λάβῃ καιρὸ νὰ τελειώσῃ τὴν Βαλκανικὴν συμμαχία. Μέσα σὲ λίγους μῆνες κατορθώνει ὁ ἔξυπνος Κυβερνήτης καὶ κάνουν συμμαχία ἐναντίο τῆς Τουρκίας, ἡ Ἑλλάδα, ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία καὶ τὸ Μαυροβούνιο. Κήρυξαν τότε καὶ τὰ τέσσερα κράτη μαζί τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδας ἀνοίγει διάπλατα τοὺς Κρητικούς βουλευτὲς τὸ Ἑλληνικὸ Βουλευτήριον.

Στὸν πόλεμον αὐτὸν νικήθηκε ἡ Τουρκία. Ὁ Κρητικὸς στρατὸς ἔλαβε μέρος σὲ ὅλες τὶς μάχες καὶ ἔδειξε μὲγάλον ἡρωϊσμόν.

Οἱ σύμμαχοι πῆραν ἀπὸ τὴν Τουρκία ὅλες τὶς χῶρες, ποὺ εἶχε στὴν κυριαρχία της ὡς τὸν Ἐβρο ποταμὸ καὶ ἡ Κρήτη ἐνώθηκε ὀριστικὰ πιά μὲ τὴν Ἑλλάδα στὰ 1913.

Στὴν ἀγκαλιὰ τῆς φιλόστοργης Μητέρας ἡ πολυβασανισμένη Κόρη βρῆκε πιά τὴν ἡσυχία καὶ τὴ γαλήνη ποὺ ὄνειρευέτηκαν καὶ πόθησαν τόσες γενεές.

Ἐνωμένες καὶ ἀδερφωμένες πιά ὅλες οἱ Ἑλληνικὲς χῶρες, βαδίζουν μὲ βῆμα σταθερὸ καὶ γοργὸ τὸ δρόμον τῆς Προόδου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

27-11

30-11

13.5
28.8

26/3
24/10

18/2

Κρητικούς βουλευτές στην Έλληνική βουλή
 έναντίο της τόν πόλεμο ὅπως καί στα 1
 λαδα βρέθηκε τότε ἀπροετοίμαστη καί
 βουλευτές. Μὲ μεγάλο πόνο ψυχῆς
 Ἑλλάδας ἔβαζε φρουρῆς νὰ ἐμπο
 τριῶτες του βουλευτῆς τὴν εἴσοδο

Τοὺς ἐμπόδιζε γιὰ νὰ λάβη
 Βαλκανικὴ συμμαχία. Μὲ
 νει ὁ ἔξυπνος Κυβερ
 τῆς Τουρκίας
 τὸ Μ

